

DE ECONOMISCHE EN SOCIALE BETEKENIS
=====

DER
===

VLASINDUSTRIE
=====

E.H.B. Puylaert.

Scriptie voor

LANDHUISHOUDKUNDE.
=====

November 1948.

I N H O U D S O P G A V E.

=====

INLEIDING	blz.
HOOFDSTUK I	
De ontwikkeling sinds de oude tijden.	1
HOOFDSTUK II	
De betekenis der Vlasnijverheid in deze eeuw	9
HOOFDSTUK III	
Na-oorlogse situatie	17
Wereldsituatie	18
Na-oorlogse situatie in Nederland	20
De concurrentie met andere vezels	22
Onderwijs	24
Marktorganisatie	25
Overzicht der industrie	27
Toekomstige ontwikkeling in verband met Benelux	28

INLEIDING.

De tegenwoordige toestand der vlasindustrie vertoont in vele opzichten nog een sterke overeenkomst met vroeger. Voor een deel is het nog een huisnijverheid gebleven, terwijl op sommige plaatsen het karakter van winterwerk behouden bleef.

Om een juist inzicht te krijgen in de betekenis der Nederlandse vlasserij, is het dan ook gewenst, dat men eerst het ontstaan en de groei ervan nagaat. Deze ontwikkelingsgang wordt in hoofdstuk I behandeld.

In het volgende hoofdstuk worden de laatste jaren, d.w.z. de de betekenis vanaf het begin van deze eeuw, bekeken.

Tot slot zien we in hoofdstuk III de tegenwoordige toestand behandeld, naast de mogelijkheden en moeilijkheden die er voor de vlasindustrie in de naaste toekomst zullen ontstaan bij het tot stand komen van de Economische Unie met België en Luxemburg.

De teelt en industrie hangen ten nauwste samen met elkaar en worden dan ook vaak samen behandeld. Daarom geven wij op het eind een tabel, die een overzicht geeft van het vlasareaal sinds 1900 (3).

Zoveel mogelijk wordt de literatuur in de tekst aangegeven, maar vooral in het laatste hoofdstuk is dit niet altijd mogelijk, omdat veel van wat er behandeld wordt ontstaan is uit losse opmerkingen in vakbladen en gesprekken met deskundigen op dit gebied.

H O O F D S T U K I.

=====

DE ONTWIKKELING SINDS DE OUDE TIJDEN.

Het vlas is zeker één der oudste cultuurgewassen. Omtrent de wijze van verbouw en verwerking in de oude tijden zijn slechts enkele verspreide berichten bekend, die meer over linnenfabricage en linnenhandel zeggen dan over de teelt en de verwerking op de boerderij.

In ons land heeft 't vlas reeds in de oude tijden een belangrijke plaats ingenomen. Zo werden er lijnzaadknoppen gevonden in een terp te Usquert en 't bereiden van linnen was reeds bij de oude Germanen bekend (13). Oorspronkelijk gebeurde het vervaardigen van linnen uitsluitend op de boerderijen en was 't beperkt tot aanvullend bedrijf bij de landbouw. Er werd zowel gesponnen als geweven door de vrouwen die vooral in de winterdagen, als er op de akker niets te doen viel, met deze huisnijverheid bezig waren om in de behoeften van 't gezin te voorzien. Deze huiselijke arbeid ontwikkelde zich echter hoe langer hoe meer, zodat er vaak meer linnen vervaardigd werd, dan voor eigen gebruik noodzakelijk was en reeds in de Frankische periode, vooral onder Karel de Groote (742 - 814), heeft er een bloeiende linnenfabricage en linnenhandel bestaan. (11).

Dat de verwerking groter werd dan de teelt op de eigen bedrijven opbracht, blijkt wel uit het feit, dat er rond 1200 in Holland vraag bestond naar vlas van elders. Men betrok toen vlas uit Zeeland en zelfs uit Pruisen (7).

De eerste splitsing in het vlasbedrijf kwam, toen het weven een zelfstandig ambacht werd en vooral in de Zuidelijke Nederlanden van vrouwen- in mannenhanden overging, in het bijzonder, toen Engeland zijn eigen wol ging verwerken en er zodoende niet voldoende aanvoer was voor de wolweverij. Hoewel in Vlaanderen reeds in de 13e eeuw de linnenwevers bestonden had de splitsing in de vlasnijverheid toch vooral na de 15e eeuw plaats (11). De linnenweversambachtsbrief van Reimerswaal b.v. dateert van 1472 (7), terwijl op Texel de linnenwevers in 1598 een gilde kregen (1), verder hield zowel in Twente, als in enkele delen van Noord Brabant een deel van de bevolking zich met het weven bezig. De Vlaamse weverij kreeg een wereldnaam, de spinnerij hoort men echter niet noemen, deze bleef bij 't haardvuur op de boerderij. 't Garen werd op de markten gebracht. Winterswijk, Almelo, Enschede, later Dordrecht en vele andere kleine provinviencentra waren belangrijke linnenmarkten.

Ook bleef de bewerking niet beperkt tot het eigen gezin, maar in bepaalde streken komen de "vlassers" of "vlasbazen" op. O.a. te Lisse, Warmond, Sassenheim, Rhijnsburg en vooral ook op de Zuid Hollandse eilanden, van Rotterdam tot Dordrecht. Deze vlassers verbouwden vaak zelf nog enig vlas maar gingen de rest elders kopen. Sassenheim b.v. bezat op het eind der 16e eeuw 16 vlassers die met meer dan 20 arbeiders werkten. Dit waren dus al kleine fabrieken. Het vlas werd veelal in de Wieringerwaard of in Zeeland gekocht.

Tegen St. Jan, 24 Juni, gingen de vlassers kijken waar het beste vlas stond, dit werd dan te velde gekocht. Het plukken was voor rekening van de koper, die dus ook het oogstrisico droeg. Het mindere vlas werd in de Wieringerwaard in deelpacht uitgegeven aan de daggelders die zich zodoende in de winter van werk voorzagen. De boer ontving een deel van het bewerkte vlas. Wat men zelf niet nodig had, werd in Alkmaar of Schagen op de markt gebracht (1). In Zeeland daarentegen, waar vooral de vlassers van de Zuid Hollandse eilanden hun vlas haalden, werd meer vlasland verhuurd. De koper zorgde voor het zaad en moest het wieden bekostigen. Met St. Jan moest hij dan beslissen of de koop zal doorgaan of niet. "Met St. Jan af of an". Ook werd het land verhuurd volgens "stikstaavast" er was geen beraad meer mogelijk; en voor halve rekening, waarbij de een de grond geeft en bewerkt en het vlas wegvoert, en de ander voor het zaad, het inzaaien, wieden, plukken en repelen te zorgen heeft. Samen delen ze de winst. Ook in Gelderland werd wel eens vlas gekocht, in de Betuwe vooral, de grond werd er wel geschikt voor geacht, maar het is te ver, en volgens de vlassers wordt er te slordig geboerd. Hetzelfde geldt voor de omgeving van IJsselstein (16).

Op het eind van de 17e en in het begin der 18e eeuw begint de huisnijverheid op vele plaatsen af te nemen. Verschillende factoren zijn hiervoor aan te halen. Door de steeds grotere bloei van de handel en scheepvaart wordt concurrentie van het buitenlandse vlas voelbaar.

Na de tachtigjarige oorlog met Spanje vonden de fabricanten hier geen garens en ze richtten zich tot Frankrijk, en later tot Duitsland, waar de teelt in Silezië en Bohemen zodoende opbloede. Na de oprichting van de Oost Indische Compagnie (1600) ontstond er tevens een levendige handel in katoen, dat door heel Europa verspreid werd. Dit was een geweldige slag voor het Nederlandse linnen, maar ook voor de Duitse vlasbouw, waar men nu de garens niet meer kwijt kon en het Nederlandse, Vlaamse en Franse linnen ging namaken, al was het dan niet van dezelfde kwaliteit. Onze eigen handel en scheepvaart verspreidde het Duitse linnen over de gehele wereld, zodat ze er het onze missen konden, dat wel beter was, maar ook duurder.

Vaak werd uit het vlas ook niet alles uitgehaald, door ruwe bewerking of slechte sortering, wat b.v. in Doetinchem tot gevolg had, dat er buitenlandse linnens uit Munsterland en Osnabrück op de markt kwamen (1c). Ook Rusland en Polen kwamen met hun producten op de markt en onder Csaar Peter de Grootē (1672-1725) ontstond er een levendige handel met de Hollanders.

Zodra de boeren geen aftrek vonden van hun product was er bij hen geen drijfveer meer aanwezig om nog meer te bewerken dan zij voor eigen gebruik nodig hadden. Daarbij kwam, dat het vlastelen voor derden verdrongen werd door producten die evenveel of meer opbrachten en vooral op de lichtere gronden minder risico met zich meebrachten. Zo wordt o.a. de opkomst van de aardappel in het begin van de 16e eeuw als een zware concurrent voor vlas beschouwd, men kan met aardappelen veel vlugger op hetzelfde perceel terugkomen. Andere oorzaken voor het in verval raken van de vlasteelt zijn de hoge prijzen van de granen en in Zeeland de opkomst van de meekrapcultuur die van Engeland hierheen geplaatst wordt door de hoge belastingen die de Engelse regering op deze teelt heft om de eigen graanbouw te stimuleren. Na de 17e eeuw heerst er overal een grote welvaart in ons land, en velen die vroeger met het spinnen van vlas een goede bijverdienste vonden, achten zich nu te trots ervoor, om zich gelijk te stellen met hen, die door hun vermogen van het spinnen vrijgesteld zijn (1).

We zien in de tweede helft van de 18e eeuw de verschuiving van de teelt van de lichtere zandgronden naar de betere gronden zich steeds verder voltrekken. Wel kwam er in Gelderland b.v. nog algemeen vlasteelt voor, maar op klei- en zavelgronden. Op de Oostelijke zandgronden verdwijnt de teelt geheel. In het Westen van het land zijn het vooral de nieuw ingedijkte- en drooggelegde polders, die voor de teelt van belang worden. O.a. Haserwoudse en Hogeveen- se Polder, Blijswijkse Polder, Alblasserwaard, verder de Zuid-Hollandse eilanden en hoewel reeds achteruit gegaan, was de teelt ook in Zeeland nog van belang.

Op de nieuwe gronden had men minder risico, er groeide een betere kwaliteit vlas en de gronden vertoonden nog geen vlasmoeheid. De bewerking geschiedde veelal niet ter plaatse, maar had zich speciaal geconcentreerd tussen Rotterdam en Dordrecht, verder nog steeds in Lisse, Sassenheim, Rhijnsburg en de Wieringerwaard.

De voornaamste markt voor het afgewerkte vlas was Rotterdam, en hoewel minder, Dordrecht (1).

Ook in Friesland bestond er een belangrijke teelt en huisnijverheid op de zandgronden, maar deze verminderde aanzienlijk door de opkomst der aardappelen, vooral na 1730 (13).

In het begin der 19e eeuw was er blijkbaar nog niet veel verbetering ingetreden, want in 1809 werden er bij Koninklijk Besluit premieën beschikbaar gesteld. Desondanks daalde de teelt nog meer tengevolge van de hoge graanprijzen tot 1818, en toen deze dan ook plotseling omlaag gingen tengevolge van een grote aanvoer uit de landen om de Zwarte Zee herstelde de vlasteelt zich zeer vlug, zo vlug zelfs, dat in 1825 in Friesland $\frac{1}{4}$ deel van het bouwland met vlas was beteeld. Dit bleek teveel, op zo'n productie bleek de industrie niet meer berekend; er volgde dan ook weer een inzinking, maar in 1835 heet het weer dat in Friesland op $\frac{1}{5}$ van het bouwland vlas groeit. Dit neemt langzamerhand weer af door het dalen van de prijzen, en in Friesland veroorzaakt de inkrimping van de teelt, rond 1840 zelfs werkloosheid onder de bevolking. Hieruit blijkt wel het grote belang van de vlasindustrie aldaar (4). De vlasnijverheid was in 't Noorden veel langer met de teelt verbonden geweest. De boer liet in Friesland zijn vlas door de eigen arbeiders bewerken, vooral om ze gedurende de winter werk te verschaffen en zodoende niet alleen aan het bedrijf, maar ook aan de streek te binden, terwijl de arbeiders ondanks het zware werk en de geringe verdienste blij was gedurende de winter niet in de brodeloosheid te vervallen. Ook hier had een verschuiving naar de betere gronden plaats gevonden. Op de akkerbouw-bedrijven, waar de boeren minder vee hadden, was er in de winter weinig werk, in de zomer had men juist veel arbeiders nodig, omdat er van mechanisatie nog geen sprake was, en door de eenzijdige teelt. De arbeiders namen in de winter iedere week zoveel ruw vlas mee naar huis, als zij dachten te verwerken. 's Zaterdag werd het lint naar de boerderij gebracht, ook huurden zij vaak kleine stukken land van hun boer, de boer ontvangt een zuivere huur of krijgt een deel van het verwerkte vlas. Dit kwam ook in het Westerkwartier voor.

De grote betekenis van het vlas als werkgevend object wordt wel overal ingezien. In 1835 stelt de Regering der stad Groningen een openbare vlamarkt in om concurrentie tussen de handelaren te bevorderen en de boeren de werkelijke waarde voor hun vlas te doen krijgen. DIJKEMA ziet alleen een groot voordeel van de vlasindustrie voor de bevolking bij volledige verwerking tot linnen. 't Vooroordeel van de bevolking tegen spinnen en weven moet volgens hem overwonnen worden. Spin- en weefscholen zijn vereist. Volgens hem is het weven bij de bevolking zover achteruit gegaan dat er op de 8 wevers in die tijd 7 buitenlanders zijn.

In Groningen is in deze tijd een spinschool geopend, terwijl er ook vlas aangekocht wordt, om door werkelozen en achterlijken bewerkt te worden. In dicht bevolkte gebieden ontstaan vaak commissies om verbouw en bewerking aan te moedigen, terwijl bestrijding van de werkeloosheid (12).

In Noord Brabant dateert de vlasnijverheid als zelfstandige industrie vooral uit het begin der 19e eeuw. Voor die tijd werd er wel veel vlas geteeld, maar dit was vooral veel vlasland dat aan de Hollandse vlasbazen verhuurd werd. Toen Noord Brabant bij Frankrijk ingelijfd werd, verbood Keizer Napoleon de uitvoer van vlas naar Holland. De boeren in West-Noord Brabant gingen toen zelf tot de verwerking van hun vlas over. Deze bewerking van vlas bleef ook bestaan, toen er van een uitvoerverbod al lang geen sprake meer was.

Zeeland dient vooral als leverancier van ruw vlas voor de Hollandse vlasser, hoewel de boeren er ook zelf een gedeelte van het vlas verwerkten, vooral te Dreischor op Schouwen (13). In het begin der vorige eeuw gingen de Belgische vlassers uit het land van Waes reeds vlas zaaien in Zeeuws Vlaanderen, omdat ze in eigen land niet genoeg en geen goede vlasakkers meer konden vinden. Hier zijn het dezelfde Belgen die er de vlasnijverheid gebracht hebben, welke echter in tegenstelling met Holland, aan de boerderij verbonden was. (16). Ook in de Graafschap werd nog meer vlas bewerkt dan voor eigen gebruik nodig was, terwijl vlas uit de Betuwe naar 't Overmaasche verzonden werd.

De achteruitgang na 1837 gaat steeds verder door. Concurrentie van katoen doet de vraag voor Engeland sterk afnemen. De machinale spinnerij deed haar intrede en later, rond 1862, volgt de machinale handweverij. Dit brengt vooral in Vlaanderen een grote omwenteling teweeg. Vele handspinners- en wevers worden er door gedupeerd, ook in ons land. De spinnerij wordt nu een volkomen zelfstandige bedrijfstak. 't Spinnen verhuist nu naar de stad.

De grootste bedrijven verwerkten in die tijd wel een 30 ha vlas; ze werkten echter nog volkomen volgens het ouderwetse systeem. In het buitenland, vooral in Ierland, wilde men de teelt een nieuwe vlucht doen nemen door nieuwe rootmethodes en mechanische bewerking toe te passen, dit om het algemeen economisch belang van de arbeiders, die werk vonden op 't veld én in de fabrieken. In ons land meende men ook tot de fabriekmatige bereiding te moeten overgaan, hier vooral om in concurrentie te kunnen treden met andere vlasgebieden. Daartoe werd in 1854 de "Maatschappij tot verbeterde vlasindustrie in Nederland" opgericht. De fabriek "de Merwede" die te Dordrecht gebouwd werd, liep na 4 jaar op een fiasco uit. De fabriek had een capaciteit van 120 ha. Warmwaterroting werd toegepast. 't Braken geschiedde met 5 stel walsen. Voor 't zwingelen had men een Engelse machine aangeschaft. De buitenlandse werktuigen bleken echter niet te deugen, de Ierse opzichters voldeden evenmin en men had het hele procedé voor volwaardig aangezien, terwijl 't nog slechts in een ontwikkelingsstadium verkeerde. Hierbij kwam nog een daling van de markt en een oogstmislukking, zodat in 1858 de fabriek geliquideerd werd. Helaas een paar jaar te vroeg om de nieuwe opbloei van de markt nog mee te maken. (26).

Hoewel na 1860 een hernieuwde bloeiperiode optrad gaat de teelt en de verwerking in de verschillende provincies steeds sterker achteruit om tenslotte in het begin van deze eeuw practisch helemaal te verdwijnen. In Drente en Utrecht betekende het vlas al lang niets meer, terwijl Overijsel, Gelderland en Limburg steeds onbelangrijker werden. In Friesland, waar eerst een verschuiving had plaats gevonden van de zand- naar de kleigronden, wordt ook op deze laatste de teelt minder er was teveel vlas geteeld op dezelfde percelen men moest vanzelf minder gaan verbouwen, er treedt nu een verschuiving op naar Groningen, waar tot dan toe weinig vlas geteeld werd. De bewerking heeft er echter nooit veel te betekenen gehad.

De oorzaak van de bloei na 1860 was de Amerikaanse successieoorlog. De havens van de Zuidelijke staten werden geblokkeerd, zodat er geen katoen meer uitgevoerd kon worden.

Totaal met vlas bebouwde oppervlak

Jaar	Groningen	Friesland	Drente	Overijssel	Gelderland	Utre
1901	4393	2379	3	48	50	
1902	4626	2297	2	43	45	
1903	4987	2199	4	30	41	
1904	5027	2497	2	17	35	
1905	4578	2150	2	16	31	
1906	4504	2328	2	13	29	
1907	4583	2205	2	9	28	
1908	4333	1801	2	6	21	
1909	2490	1636	2	5	18	
1910	3356	1647	2	6	15	
1911	4310	2044	2	5	14	
1912	3746	2222	-	4	15	
1913	3491	1822	-	4	11	
1914	1866	1491	-	4	11	
1915	1675	1832	-	3	10	
1916	3572	2290	1	2	64	
1917	2651	1930	1	3	10	19
1918	1137	799	-	2	8	
1919	2180	1505	-	1	7	18
1920	6031	4240	20	20	121	11
1921	1642	2183	4	4	43	
1922	2847	1628	-	1	12	
1923	2961	2230	6	-	29	
1924	3808	2538	-	-	41	
1925	4523	2585	-	-	89	
1926	4184	2425	-	-	11	
1927	2474	1897	-	-	-	
1928	4296	2405	-	-	7	
1929	4907	2633	-	-	3	
1930	3603	2411	-	-	-	
1931	1483	712	-	-	-	
1932	324	90	-	-	-	
1933	1223	482	-	-	-	
1934	1397	760	-	-	-	
1935	1890	1067	-	-	-	
1936	2836	1394	-	-	10	
1937	3613	1519	-	-	13	
1938	3710	1548	2	-	16	
1939	4072	1673	-	-	48	
1940	4103	1977	-	3	71	
1941	5433	2510	-	4	229	
1942	4954	2341	2	4	248	1
1943	3056	1376	2	6	85	2
1944	2684	1083	-	6	70	
1945	1243	841	-	-	-	
1946	2346	959	-	-	44	
1947	2758	678	-	530	63	
1948				(N.O.P.)		

vlakte in ha vanaf 1901 t/m 1947.

Utrecht	N. Holland	Z. Holland	Zeeland	N. Brabant	Limburg	Totaal
-	68	1216	3576	1052	159	12944
-	59	1346	4054	1066	160	13698
-	54	1475	4582	1025	146	14543
-	118	1761	5116	1120	135	15828
-	100	1704	5008	1064	137	14790
-	120	1693	5503	1161	110	15463
-	190	1859	6311	1252	109	16818
-	126	1332	5712	958	103	14394
-	117	1081	3916	692	93	10050
-	145	1271	4441	773	92	11748
-	227	1912	6170	941	86	15711
-	220	1481	6052	919	68	14727
-	278	1663	6325	968	88	14650
-	125	865	2669	634	58	7723
-	90	1076	3434	770	58	8948
-	224	1827	5736	1208	126	15050
19	264	1497	4604	1096	195	12270
-	69	717	2452	623	144	5951
18	198	990	4093	760	74	9826
11	573	2481	9136	1601	120	24354
-	49	581	3362	747	90	8705
-	106	634	3764	638	64	9694
-	259	663	3093	711	131	10083
-	302	913	4126	873	72	12673
-	484	1169	5090	1179	58	15177
-	194	892	5207	904	34	13851
-	156	626	4863	763	32	10811
-	355	1278	6351	1167	24	15847
-	735	1265	8159	1463	19	19184
-	421	770	6858	926	10	15002
-	108	223	3582	434	8	6550
-	88	97	1124	268	4	1995
-	128	216	2350	478	8	4885
-	126	309	2933	474	-	5999
-	210	544	4771	702	-	9184
-	607	928	7166	1060	-	14025
-	987	1524	8394	1440	-	17490
-	1512	2046	9102	1597	-	19533
-	2049	2831	10241	2393	-	23307
-	1951	2683	5169	2043	-	18000
-	3413	2772	3864	2235	-	20456
1	4052	3280	5313	2387	-	22582
2	2165	1372	4823	1429	-	14316
-	1774	340	5136	1112	-	12205
-	318	126	6934	698	-	10160
-	1408	1314	4968	1059	8	12106
-	2833	1442	3042	1181	-	12527
						± 18000

In Europa greep men naar 't vlas terug. En zelfs in de katoenweverijen ging men bij gebrek aan grondstoffen nu linnen weven, vooral in Vlaanderen, waardoor er daar een grote vraag ontstond naar groen en gezwingeld vlas. (13).

De vlasindustrie heeft zich niet alleen gedeeltelijk losgemaakt van de landbouw, maar de teelt werkt ook voor een groot deel voor 't buitenland, vooral voor België.

Bezien we de uitvoer van ruw vlas van Nederland naar België, dan blijkt deze volgens DEQUAE (11) te zijn:

van 1831 - 1836	150 ton	
1851 - 1857	200 ton	
1862 - 1875	10000 ton	gemiddeld per jaar.

KEURENAER geeft aan, dat de jaarlijkse uitvoer van groen vlas verdubbeld is en even groot is als die van gezwingeld vlas n.l. 9.500 ton ter waarde van 6½ miljoen gulden van 1865 - 1869. Hier blijkt uit, dat onze eigen industrie niet alles zelf meer kon verwerken, en de export gedurende de bloeijaren is aanzienlijk gestegen.

En hoewel na de Amerikaanse oorlog de teelt weer sterk terugloopt blijft de export van ruw vlas regelmatig stijgen zoals blijkt uit onderstaande tabel (13).

Tabel 1. Uitvoer van vlasstro en bewerkt vlas uit Nederland in 1000 kg.

gemidd. in de jaren	vlasstro	gezwingeld vlas
1866 - 1870	6.017	10.466
1871 - 1875	8.084	12.002
1876 - 1880	6 489	8 434
1881 - 1885	8.592	6.669
1886 - 1890	14.265	9.919
1891 - 1895	16.133	9.867
1896 - 1900	16.046	4.776
1901 - 1905	28.008	6.336
1906 - 1910	29.944	7.696
1911	34.709	4.595

Volgens de samenstellers moeten deze cijfers met de nodige voorzichtigheid behandeld worden. Een deel van het vlas dat onder de rubriek gezwingeld is ondergebracht hoort waarschijnlijk onder ruw vlas thuis. En hoewel deze cijfers dan nog niet kloppen met die welke DEQUAE en DIJKEMA ons geven, blijkt eruit dat met het toenemen van de export van ruw vlasstro de uitvoer van het gezwingelde vlas steeds geringer wordt, vooral na 1875. Ook de aanvoer van gezwingeld vlas op de Rotterdamse markt op het eind van de vorige eeuw, loopt steeds terug. De vlasindustrie bevindt zich niet in een bloeiende toestand.

Gaan we nu eens kijken hoe het met de industrie zelf gesteld is, dan zien we, dat er wel enige veranderingen hebben plaats gehad. Het braken met de handbraak, een zeer zwaar werk, wordt op enkele plaatsen reeds vervangen door een handbraakmachine, die bestaat uit twee boven elkaar liggende walsen, waarvan de ribben in elkaar passen.

Het met de hand draaien is veel lichter voor de arbeiders dan de stotende korte bewegingen, die men vroeger met het braakmes moest maken. In 1870 ongeveer wordt in Kortrijk de eerste zwingelmolen gebruikt, wel is dit nog een tredmolen, maar men heeft het vlas nu alleen nog maar vast te houden, het slaan met het zwingelspaan zal geleidelijk aan verdwijnen, ook in ons land. De omstandigheden waaronder men werkt, zijn echter nog verre van rooskleurig. Vooral in de streken waar het kleinbedrijf overheerst wordt nog onder zeer primitieve omstandigheden gewerkt. De zwingelketen waren in het gunstigste geval een gewone schuur, vaak ook een klein hok, of zelfs maar een afdak dat tegen het huis aan was gebouwd. Daar stond de arbeider een hele dag lang, van 's morgens 5 tot 's avonds 6 uur in het stof, terwijl vooral zwingelen met de handspaan zeer zwaar werk was. Ventilatie was alleen mogelijk, door een paar luiken tegenover elkaar open te zetten, maar dan had de arbeider dikwijls te kiezen tussen zeer veel, en schadelijk stof, en een even nadelige sterke tocht. Behalve de mannen werkten er ook jongens en zelfs meisjes in de vlasserijen. Het werk duurde meestal alleen gedurende de winter, en werd op de boerderijen alleen aangehouden terwille van de werkgelegenheid, in deze bedrijven werd het werk in het voorjaar dan ook zo vlug mogelijk vervangen door gezonder werk in de landbouw. Echter ook in de meer fabriekmatige bedrijven zoals in Zuid Holland had de nijverheid enigszins het karakter van winterwerk behouden.

Met het opkomen der zwingelmolens wordt het bezwaar van het stof nog niet weggenomen, en alleen in de grotere bedrijven was de toestand soms iets beter omdat men meer ruimte per arbeider had. (28).

De hoofdoorzaak voor de achteruitgang der industrie is vooral de steeds verder gaande prijsdaling. Werd in 1865 de hoge prijs van f. 5,- per steen betaald (een steen = 2.82 kg), in 1888 is dit gezakt tot f. 1,50 per steen! In 1892 werd dit weer f. 2,- maar bij zulke prijzen kan een vlasserij alleen nog bestaan als ze de beste kwaliteiten levert, waarvoor meer betaald kan worden. Hieraan ontbrak het nog al eens, zeker als we gaan vergelijken met België, waar het vlas 2 x geroot werd volgens het zeer goed voldoende Leyesysteem. In ons land vindt men in de streken waar het meeste vlas verwerkt wordt, behalve enkele grote rivieren, niets dan sloten, met stilstaand, modderig water. In de rivieren, grotere boezems of binnenwateren, is het roten verboden door de waterschapsbesturen, men is dus wel aangewezen op de oude methode, om het vlas in de sloten onder modder te roten te leggen. Afgezien van het feit dat deze modder juist zoveel stof geeft bij de bewerking, krijgt men lang niet dat blanke kwaliteitslint, dat bereikt wordt bij roten in helder, zachtstromend water. De Belgen, die een veel beter product afleveren, kunnen dan ook aan de verdere bewerking meer zorg besteden. Ze ontvangen voor hun goede kwaliteits vlassen 5 - 6 gulden. Begrijpelijk is het, dat dit hoogwaardige Belgische product het in Nederland bewerkte vlas grote concurrentie aandoet. Bovendien kan de Belg voor het hier geteelde vlas een hogere prijs bieden dan de Nederlandse vlasboer, ondanks de hoge transportkosten van ongeveer 1½ cent per kg.

Dit is dan ook de oorzaak, dat de export van ruw vlasstro sinds 1885 zo sterk gestegen is (42).

De vlasnijverheid wordt op verschillende plaatsen stopgezet, vele vlassers moeten de strijd staken. Op enkele plaatsen wordt een aantal vlasarbeiders kunstmatig aan het werk gehouden door armen en gemeentebesturen, die voor eigen rekening wat vlas aankopen en dit laten bewerken. Daar de omstandigheden waarbij dit gebeurt, nog slechter zijn dan bij bekwame vlassers, wordt er dan ook met aanzienlijke verliezen gewerkt. Elders worden commissies voor werkverschaffing ingesteld, maar ook hier wordt het meestal een fiasco. In Friesland wordt het "self-help" toegepast. Het verenigingsleven wordt in dienst van de winter-werkverschaffing gesteld. Gezamenlijk wordt wat vlasland gehuurd of ruw vlas gekocht, vaak met subsidie van het gemeentebestuur, zoals te Ferwerderadeel (13). De idee om van een dergelijke kunstmatige industrie is al zeer oud, want AARTSEN gaf in 1783 't oprichten van genootschappen reeds aan als een van de middelen om de industrie weer tot bloei te brengen. MULLER ging in die tijd nog verder, toen het spinnen in verval geraakte, wilde hij niet alleen de armen die ondersteund moesten worden, aan het spinnen zetten, maar ook de kinderen, die anders toch maar op straat liepen.

In 1862 werd de Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de vlasindustrie opgericht, doch deze maatschappij moest haar activiteit beperken tot raadgevingen en verschillende kleine proefnemingen, aangezien ze over geen andere geldmiddelen beschikte dan de contributies, maar juist in de crisisjaren had ze het minst aantal leden. (18 in 1887). Wel trok ze zich het lot der arbeiders sterk aan, en werkte ervoor om de bedrijven zoveel mogelijk stofvrij te maken, door proeven te nemen met geringere modderbedekking bij het roten en aandacht te besteden aan ventilateurs of stofmolens toen de Vlaamse stermolen zijn intrede deed. In 1879 werd een eerste stofafzuigingsinstallatie geplaatst. Doch de verbeteringen kwamen eerst algemeen tot stand, na de in de arbeidswetten gestelde eisen (33).

We zagen reeds, dat de vlasteelt in Nederland na 1870 sterk terugliep. Dit is echter niet voor alle provincies het geval; in Groningen, en zij het in mindere mate ook in Zeeland, zien we juist een steeds groter vlasareaal, ondanks de algemene crisis. Als voornaamste oorzaak hiervan kunnen we naar voren brengen, dat Groningen en ook Zeeland erg gezocht werden door de Belgische vlaskopers. Beiden leverden ze een goede kwaliteit vlas, Zeeland ligt het dichtst bij België en brengt dus niet veel vervoerkosten met zich mee, terwijl in Groningen de industrie maar een klein deel van de productie kon verwerken. De huisnijverheid heeft men er slechts in het Westerkwartier gekend. De boeren laten hun vlas in de winter wel repelen om hun arbeiders aan het werk te houden, zoals we in Friesland ook de verdere verwerking op de boerderij aantreffen, beide als zuiver seizoenbedrijf.

Wel ontstonden er tussen 1890 en 1895 8 nieuwe fabrieken met 10 of meer arbeiders welke de Leyerotting toepasten, dus nog wel koudwaterrotting met kratten in open water.

Het heeft echter, na de eerste poging te Dordrecht in 1854, tot 1899 geduurd voor men in ons land weer van de warmwaterroterij gebruik maakte.

In dat jaar is in Friesland n.l. weer een fabriek te Molenend (Oenkerk) beginnen te werken. Ze kwam vooral tot stand door de stuwkracht van Baron van Welderen Rengers. Men had eerst de vlasbewerking in België grondig bestudeerd en hoopte op deze manier een beter product te verkrijgen en zodoende de troosteloze ellende der arbeiders te kunnen lenigen, in 1911 werd ze gevolgd door een fabriek te Noord Bergum.

Ook in Lage Zwaluwe werd in 1900 een vlasfabriek opgericht met warmwaterroterij. Veel telers lieten hier hun vlas roten en bewerken. Tenslotte moest de fabriek echter in 1905 liquideren; een zelfde lot trof fabrieken in Nijmegen en Mook (13).

HOOFDSTUK II.

=====

DE BETEKENIS DER VLASNIJVERHEID IN DEZE EEUW.

In de eerste jaren van deze eeuw, voor de eerste wereldoorlog 1914 - 1918, bleef het vlasareaal in Nederland vrij constant met een gemiddelde van ongeveer 1300 ha. Tussen de jaren 1890 en 1900 was de nood in de vlasindustrie wel het hoogst, na 1900 begonnen de prijzen weer langzaam te stijgen.

Een overzicht van de verbreiding en de betekenis van de vlasindustrie in die tijd krijgen we uit de tabellen 2 en 3, samengesteld door de Directie van de Arbeid, die in 1912 de bedrijven naging welke onder de Veiligheidswet vielen en door de Arbeidsinspectie (13):

TABEL 2. VLASSERIJEN met 10 of meer arbeiders in 1912:

	totaal aantal	totaal aantal	met 10-24 arbeiders	met 25-49 arbeiders	met 50-99 arbeiders
Groningen	8	197	5	3	1
Friesland	2	40	2	-	-
Zuid-Holland	19	597	6	12	1
Zeeland	1	12	1	-	-
N.-Brabant	<u>11</u>	<u>225</u>	<u>8</u>	<u>3</u>	<u>-</u>
Totaal	41	1071	22	18	2

TABEL 3. AANTAL vlasbraakhokken en zwingelketen in 1907:

	aantal hokken	aantal personen boven 16 jr.	van 12-16 jr.	totaal aantal werkz. personen	hokken die deel uitmaken van een woning
Groningen	241	145	2	147	79
Friesland	2836	4240	343	4583	412
Zuid-Holland	649	1988	270	2258	38
Zeeland	110	371	55	426	25
N.-Brabant	<u>158</u>	<u>605</u>	<u>52</u>	<u>657</u>	<u>4</u>
Totaal	3994	7349	722	8071	558

Wij zien hieruit het typische verschil tussen de twee Noordelijke provincies. De Groninger boer laat zijn vlas wel repelen in de winter, maar heeft bij de verdere bewerking weinig interesse. De akkerbouw is hier minder eenzijdig dan in Friesland, zodat men toch al niet zo gauw met werkloosheid zit te kijken.

De 8 fabrieken zijn allen over de Noordelijke kleistreek verspreid. Alleen in het Westerkwartier wordt in sommige winters nog wat vlas verwerkt; uit het feit dat er meer braakhokken zijn dan arbeiders, blijkt reeds, dat de vlasindustrie in een kwijnende toestand verkeert.

Friesland heeft veruit de meeste arbeiders die bij de vlasindustrie betrokken zijn; het zijn bijna uitsluitend personen die gedurende de zomer in de landbouw werkzaam zijn. De omstandigheden waaronder gewerkt wordt, zijn over het algemeen zeer slecht te noemen, maar het is moeilijk hierin verbetering te brengen. Het voortbestaan van de vlasindustrie hangt samen met het werkverschaffingskarakter. Wil men de sociale omstandigheden verbeteren, dan moeten er kosten gemaakt worden en al vlug zal tot inperking van de industrie worden overgegaan. Arbeidswetten kunnen in Friesland dan ook niet zo streng worden toegepast, daar zij waarschijnlijk werkloosheid in de hand zouden werken.

Kenmerkend voor de Friese vlasserij is ook, dat zij op vele plaatsen in stand wordt gehouden door commissies voor de werkloosheid.

Het oudste en belangrijkste centrum voor de vlasindustrie ligt op de Zuid-Hollandse eilanden. Reeds in de achttiende eeuw pachtten de boeren land in Zeeland en Noord-Holland, later ook in Groningen, waar zij echter door de Belgische concurrentie verdrongen werden. De belangrijkste plaatsen zijn 's Gravendeel, Hendrik Ido Ambacht en Ridderkerk, waar vooral de grote vlasserijen gevestigd zijn, die met mechanische beweegkracht werken; de kleinere vlassers en landbouw-vlassers vindt men vooral op Beyerland, IJsselmonde en Putten.

Evenals elders heeft het zwingelen van vlas in de kleinere bedrijven uitsluitend in de winter plaats. 's Zomers werken de meeste arbeiders op het veld bij de vlasboer, of andere landbouwers, alleen bij het oogsten worden ze weer allemaal aan het vlasplukken gezet.

Uit tabel 2 zien we, dat er hier meer arbeiders per bedrijf werkzaam zijn, dan in Friesland, waar dit aantal nog geen 2 bedraagt.

Over het algemeen komt het Noord-Brabantse gebied vrijwel met dat van de Zuid-Hollandse eilanden overeen. In de buurt van de suikerfabrieken en de griend- en biezenlanden (de Biesbos), ondervindt men moeilijkheden, daar de arbeiders er hoger lonen kunnen verdienen buiten de vlasserijen. Zeeland kent industrie langs de Belgische grens, met hoofdzakelijk kleinbedrijf en op Schouwen, vooral in Dreischor; de vlassers zijn handarbeiders, die in de zomer in loondienst werken en in de winter zelfstandig vlasser zijn. Bij de in tabel 3 opgenomen cijfers voor Zeeland, is Zeeuws Vlaanderen niet meegerekend; dit had echter slechts een gering aantal kleine bedrijfjes en een grootbedrijf (13).

De laatste jaren vóór 1914 worden weer bevredigende prijzen gemaakt, maar deze worden in de oorlogsjaren 1914-1918 en de daaropvolgende jaren ver overtroffen.

Begrijpelijk is het, dat de vlasserij in die jaren een geweldige uitbreiding ondergaat.

Het duidelijkste voorbeeld hiervan is wel Zeeuws Vlaanderen. Vóór 1914 bestonden er hier slechts één vlasfabriek en een aantal kleine bedrijfjes langs de grens. In enkele jaren rezen de fabrieken met warmwaterroot in bijna elke plaats, als paddestoelen uit de grond op en tegen het einde van 1916 bezat Zeeuws Vlaanderen 34 fabrieken, waarvan een zelfs met kunstmatige droging. Ook het kleinbedrijf nam enorm toe, zodat er in die tijd ongeveer 2000 personen in het vlasbedrijf werkzaam waren (30, 28). Hoewel men in overig Nederland niet zo hard van stapel liep met de warmwater-roterij, had ook in andere streken uitbreiding der industrie plaats. De teelt vertoonde gedurende de oorlogsjaren juist een vrij sterke daling, vooral in 1914, 1915 en 1918. Er kon wel een goede prijs voor het strovlas bedongen worden, maar ook de andere gewassen gaven goede uitkomsten; zoals steeds in oorlogstijden, vragen voedingsgewassen meer aandacht. Hierbij komt, dat de Belgische vlassers die vroeger de hoogste prijzen betaald hadden, nu wegbleven. Vele Vlaamse vluchtelingen hebben tot de uitbreiding en verbetering der industrie bijgedragen; de fabriek in Orvelte, in 1917 opgericht onder leiding van de heer REYNTJENS, is hier wel het duidelijkste bewijs voor (21)

Na de oorlog echter, was de prijs van het vlaslint in West Europa boven de koopkracht van de afnemers gestegen. De spinners hadden eerst uit voorraad gesponnen en konden moeilijk crediet krijgen, zodat ze hun productie sterk moesten beperken (in België werd nog 14 uur per week gewerkt, in Frankrijk halve weken). De spinners kwamen toen overeen, de prijs van gezwingeld vlas met 30 % te laten zakken. Met de boeren- en vlasorganisaties werd geen overeenkomst gesloten en ook geen rekening gehouden.

De lint- en vlasmarkt stortte nog verder ineen dan verwacht was. Op een vlascongres op 3 November 1920 te Brussel, probeerde men de prijs te normaliseren, echter zonder resultaat (41).

De meeste oorlogs-fabrieken in ons land waren gedoemd te verdwijnen. Ondeskundigheid van bedrijfsleiders en arbeiders speelden hierbij vaak een grote rol. De directe aanleiding was wel de bovengenoemde daling op de vlasmarkt. Een baal dauwrootvlas (100 kg) daalde van f. 600,- tot f. 115,-. De grote fabrieken waren ontstaan in een tijd dat de oprichtingskosten enorm hoog waren, terwijl ze nog grote hoeveelheden duur gekocht vlas in voorraad hadden. Ook de kleine bedrijven hadden het zwaar te verduren, maar hier waren de lasten niet zo hoog, terwijl ze grotendeels met eigen personeel werkten (30).

Bovendien was 1920 een topjaar wat productie betrof: 24354 ha, met als gevolg een geweldig aanbod en zeer lage prijzen. Uit het feit dat de boeren kans liepen met hun product te blijven zitten, is in de zomer van dat jaar de Coöperatieve Vlasfabriek "Dinteloord" G.A. ontstaan. De eerste Coöperatieve vlasfabriek in de hele wereld. Als reactie op de geweldige uitzaai in 1920 werden er in 1921 slechts 8705 ha uitgezaaid, welke oogst bovendien nog slecht was, evenals de oogst van 1922, die als een mislukking kon worden beschouwd. "Dinteloord" had in de eerste jaren dus wel met veel moeilijkheden te kampen en toen in 1922 de fabriek ook nog met brand geteisterd werd, scheelde het niet veel, of de leden waren tot liquidatie overgegaan (43).

Met het opkomen van de electriciteit werden ook de kleinere bedrijven steeds beter geoutilleerd. De molens werden met electromotoren aangedreven. Het repelen gebeurt met rolmachines (twee naast elkaar maar in tegengestelde richting draaiende walsen), op de grote bedrijven met boekmachines. De arbeidsomstandigheden werden beter door moderne stofzuigers.

In 1925 werd weer een nieuwe stap gezet op de weg naar mechanisatie van het vlassersbedrijf. In dat jaar werd de eerste Belgische vlasturbine in ons land in gebruik genomen ter vervanging van de Vlaamse stermolen.

Direct na de oorlog was er nog geen Russisch vlas en lint op de markt, door de revolutie in dit land, maar na 1925 stijgt de Russische export geleidelijk aan.

In de lange rij van ups en downs, die de Nederlandse vlasindustrie had meegemaakt, meldde zich echter een nieuwe schaduw, de crisis van 1929-1938. Een algemene landbouwcrisis, die echter ook op onze vlasnijverheid haar stempel drukte.

Veel kleine bedrijven, aan wie het na veel werken en zwoegen eindelijk gelukt was zich weer te herstellen van de na-oorlogse klappen die ze gekregen hadden, moesten tegen de nieuwe moeilijkheden het onderspit delven. Door kapitaals-uitputting konden zij het nu niet meer volhouden en langzaam kwamen vele kleine vlasserijen stil te liggen. In Zeeuws Vlaanderen b.v., dat ondertussen een belangrijk industriecentrum geworden was, treffen we in de gemeenten St. Jansteen, Clinge en Koewacht in 1929 nog 180 bedrijven aan. Bij het begin der vlassteunregeling in 1932 zijn hiervan nog 20 bedrijven in het werk.

Een baal dauwroot-lint is nu nog slechts f. 35,- waard.

Van vele zijden wordt op regeringssteun aangedrongen, niet het minst door de Nederlandse Maatschappij ter bevordering van Vlasindustrie, maar eerst in 1932 kwam het na veel teleurstellingen en besprekingen tot een steunvoorstel. Veel vlasserijen waren echter al stilgelegd. De steun kwam zeer laat. Wel was reeds in verschillende gemeenten steun verleend ter bestrijding van de werkloosheid.

Het eerste jaar, 1932, werd f. 960.000,- beschikbaar gesteld voor maximaal 6000 ha. De verwerkingspremie bedroeg hoogstens f. 110,- per ha en werd uitbetaald naar rootmethode en kwaliteit, variërend van f. 15,- tot f. 5,- per 100 kg lint. De repelpremie bedroeg f. 50,- per ha. De steun werd onvoldoende geacht en het vlasareaal daalde nog meer, n.l. tot 1995 ha, het laagste, wat ooit bereikt werd. Voor de oogsten 1933 en 1934 werd f. 1.350.000,- uitgetrokken, eveneens voor 6000 ha. Er was nu ook een teeltpremie beschikbaar gesteld. In 1935 werd de steun uitgebreid tot 10.000 ha. De repelpremie kwam te vervallen. Voor oogst 1936 en 1937 had er weer een uitbreiding plaats tot 15.000 ha.

Door de devaluatie van de gulden in 1936 verhoogde de vlasprijs. De verwerkingspremie werd verlaagd en afhankelijk gesteld van de vlasprijs. Vanaf oogst 1937 werd geen premie meer gegeven, de markt had zichzelf reeds hersteld, de grote exporten uit Rusland, die ons zo sterk benadeeld hadden, waren sterk verminderd sinds 1934 en bleven tenslotte geheel weg.

Uit het geteelde oppervlak gedurende de crisisjaren blijkt dat de regeringssteun wel degelijk geholpen heeft om de Nederlandse vlasserij er weer bovenop te helpen.

Maar we zien ook, dat de vlasindustrie niet direct op gang kon komen, de eerste jaren lag het aantal ha ver beneden het kwantum waarvoor de steun geprojecteerd was. Ook de goede lintopbrengst van oogst 1934 heeft ertoe bijgedragen onze vlassers er weer bovenop te helpen (30).

We zagen reeds dat vanaf 1937 geen steun meer nodig was, toch werd de steunmaatregel gehandhaafd voor het geval er nog een inzinking mocht komen, het vlas werd dus nog te velde getaxeerd. Dit was een gelukkige maatregel, want door de naderende oorlog ontstond er een grote vraag naar linnen voor legeruitrusting e.d. de prijzen liepen dermate op, dat in 1939 juist tegenovergestelde maatregelen genomen moesten worden om al te hoge prijzen te voorkomen. In 1940 kwam er dan ook een vast prijzenstelsel.

De vooruitgang tijdens en na de crisistijd blijkt het duidelijkst uit enige cijfers die wij aan Ir. DE JONGE (21) ontleenen:

TABEL 4. Grote bedrijven:

1935 - 1936	aantal bedrijven	bewerkte hoeveelh. in tonnen ger.vlas	Gem.per bedrijf
Groningen	1	364	364
Friesland	1	689	689
Zuid-Holland	4	3.032	758
Zeeland	3	1.200	400
Noord-Brabant	1	2.157	2.157
	---	----	-----
Totaal	10	7.442	

1937 - 1938 aantal bedrijven Bew.hoev.in Gem. per bedrijf
ton ger.vlas

Groningen	1	597	597
Friesland	2	1.531	765
Zuid-Holland	4	3.987	997
Zeeland	3	1.201	400
Noord-Brabant	1	2.857	2.857
	---	-----	
	11	10.173	

TABEL 5. Kleine bedrijven:

1935 - 1936	aantal bedrijven	bewerkte hoeveelheid in tonnen ger vlas	aantal manweken	gemiddelde hoeveelheid per bedrijf
Friesland	367	2.943	-	8
Zuid-Holland	44	4.510	12.167	102
Noord-Holland	98	1.422	4.775	14.5
Zeeland:				
W.-Z.Vlaanderen	78	3.231	6.890	41
O.-Z.Vlaanderen	211	8.400	23.352	40
Sch.& Duiveland	81	1.026	2.822	12.5
	---	-----	-----	
	879	21.532	50.006	

1937 - 1938.

Friesland	Aantal bedrijven	bewerkte hoeveelheid in tonnen ger. vlas	aantal manweken	gemiddelde hoeveelheid per bedrijf
Friesland	347	2.317	-	6,6
Zuid-Holland	54	8.729	16.614	162
Noord-Holland	148	3.180	8.082	21.5
Zeeland:				
W.-Z.Vlaanderen	110	4.545	7.394	41
O.-Z.Vlaanderen	258	10.367	23.930	40
Sch.& Duiveland	137	2.368	4.428	17
Totaal	1054	31.505	60.448	

Waren de cijfers van 1932 - 1933 genomen inplaats van die van 1935 - 1936, dan zouden de tegenstellingen nog veel sterker geweest zijn. In tegenstelling met alle andere districten is het aantal kleine vlasserijen in Friesland afgenomen. De huisnijverheid raakt steeds verder in verval. Dit blijkt het duidelijkst uit onderstaande cijfers (14):

1907	4.500	vlasbewerkers in Friesland		
1925	1.200	''	''	''
1938	500 - 600	''	''	''

Steeds meer wordt het vlas verkocht naar de Friese vlasfabrieken en naar andere districten. Technisch gezien, had de Friese nijverheid ook vele bezwaren. In tegenstelling met de rest van Nederland waar na 1914 grotendeels het gehele jaar door aan het vlas gewerkt werd, was de kleine industrie in Friesland nog steeds een winterbedrijf.

In de crisisjaren konden de boeren het zich niet permitteren om bij de lage prijzen 's winters hun vlas te laten bewerken. Noch om bedrijfseconomische, noch om sociale redenen.

De Friese boer, die maar een paar partijen per jaar te verwerken heeft, heeft niet voldoende kennis van zaken. Hetzelfde geldt voor de arbeiders, die zonder enige opleiding de bewerking moeten leren. Daarbij komen de vele slechte rootgelegenheden en de vaak gebrekkige outillage. Een vlasser, die maar 10 weken per jaar met de bewerking bezig is, zal er niet gauw toe komen nieuwe en betere werktuigen aan te schaffen. De ouderwetse bewerking had over het algemeen een lage prijs van het Friese vlas ten gevolge. In 1926 en 1927 werd er al voorlichting en onderwijs gegeven in een vijftiental gemeenten onder auspiciën van de Friese Maatschappij van Landbouw; er was echter geen vast personeel en geen centrale organisatie en met het intreden van de sterke prijsdaling kon dit werk niet meer worden voortgezet. In 1936 werd de commissie voor de verbetering van de Vlasbewerking in Nederland ingesteld; deze drong aan op het stichten van een warmwaterroterij en een vlasschool. In 1938 kwam men dan ook tot de oprichting van een Coöperatieve Warmwaterroterij te St. Anna Parochie. De verhouding kleinbedrijf-grootbedrijf was in 1938 - zie tabel 6 (21):

TABEL 6. Friesland Zuid-Holland Zeeland
Gr.bedr. kl.bedr. gr. bedr. kl.bedr. gr.bedr. kl.bedr.

aantal	2	347	4	34	3	505
hoev. ger.						
vlas in	1531	2317	3987	8729	1201	17280
tonnen						
%	40	60	31	69	7	93
N.Brabant						
	Gr.bedr.	kl.bedr.				
aantal	1	148				
hoev. ger.						
vlas in	2857	3180				
tonnen						
%	47	53				

Over heel het land berekend, wordt ongeveer 75 % van het vlas op de kleine bedrijven verwerkt.

De meest opvallende plaats neemt Zeeland in. Dit had in 1938 45% van de totale productie in Nederland, vooral door de sterk geconcentreerde industrie in Zeeuws-Vlaanderen, die 40% voor haar rekening nam. De vrij grote hoeveelheid die er per bedrijfje verwerkt wordt, is te verklaren uit het continu karakter dat de meeste bedrijven hier hebben. Dit in tegenstelling met Friesland en gedeeltelijk met Noord-Brabant. In dit laatste district neemt "Dinteloord" het leeuenaandeel voor zijn rekening.

In Zuid-Holland is het niet zozeer de huisnijverheid dan wel de kleine- en middelgrote ondernemingen, die het grote verwerkingsquantum van 162 ton per bedrijf veroorzaken. De vraag blijft natuurlijk, waar we een scheidingslijn moeten trekken tussen groot- en kleinbedrijf. Dit kan het beste van de hoeveelheid verwerkt vlas afhangen.

Werkelijke grootindustrie, zoals men die in het buitenland treft, kent men in ons land bijna niet. De scheidingslijn laten samenvallen met het al of niet bezitten van een turbine, is ook niet juist, omdat de vlassers vaak hun product coöperatief of in loondienst bij derden laten verwerken.

Een splitsing in groot-, middengroot- en kleinbedrijf zou zeker een juister beeld gegeven hebben, vooral in de verspreiding van het typische kleinbedrijf, de eigenlijke familiale bedrijven, want deze laatste bedoelt men meestal als het gaat over het al of niet voortbestaan van onze kleine bedrijven.

We zagen reeds dat na de crisis de industrie zich hoe langer hoe meer herstelde; zoals steeds, komt dit ook nu weer tot uitdrukking in het vlasareaal. We zien zich dat uitbreiden tot in 1939 een top-productie geleverd wordt van 23.307 ha. Dit wordt in onze eeuw slechts overtroffen door het jaar 1920, toen de uitzaai 24.354 ha bedroeg (8).

Zeeland staat met meer dan 10.000 ha aan de kop. Ook in Friesland is de uitzaai gestegen, ondanks het feit dat de huisnijverheid achteruitgegaan is. De boeren verkopen hun vlas grotendeels naar Zeeland en België.

Dat de uitzaai in 1940 weer daalt, is grotendeels om technische redenen, door het uitbreken van de oorlog.

Maar ook, in 1941 en 1942 zien we weer een productie van meer dan 20.000 ha.

Vanzelfsprekend beleefde de gehele Nederlandse vlaswereld een goede tijd. Er was geen aanvoer meer van overzeese textielvezels. Zowel ons eigen land als de bezetter hadden een groot tekort aan textiel. De bezetters hadden niet in de eerste plaats behoefte aan fijn linnen, maar wel aan zeilen, plunjezakken, brandslangen, e.d.

Vergelijken we de uitvoercijfers van gezwingeld ongehekeld vlas naar Duitsland over de jaren 1938 en 1943, dan blijken deze gestegen te zijn van 439 ton tot 3.581 ton. De totale export is ongeveer gelijk gebleven. Vooral Engeland was als afzetmarkt verdwenen.

De vlassers kregen in deze jaren aankoopvergunningen toegewezen. De animo om vlas te bewerken was zo hoog gestegen, dat tot distributie moest worden overgegaan. We moeten hierbij in het oog houden, dat niet alleen het aantal bedrijven sterk gestegen was, maar ook de capaciteit der reeds bestaande bedrijven hoger opgevoerd werd.

In 1943 kwamen er moeilijkheden met de grondstoffenvoorziening. De uitzaai was laag, 14.316 ha. De boeren vonden de vlasserprijzen niet hoog genoeg en waren bang voor een tekort aan arbeiders, vooral tijdens het plukken. Ook de eigen uitzaai van de vlassers, dus het gehuurde vlasland, bleef beneden de verwachtingen, zij vreesden voor te hoge lonen van de veldarbeiders en verkeerden in onzekerheid over de pacht prijzen. Bovendien was in 1942 de eigen uitzaai van de aankoopvergunning afgetrokken; dit was natuurlijk geen goede stimulans om eigen uitzaai, en dus ook vergroten van het areaal, in 1943 te bevorderen. Van oogst 1943 werd de helft van de eigen uitzaai niet meegeteld bij de toewijzing, terwijl voor 1944 de volle 100% van het door de vlassers zelf geteelde vlas door hen behouden zou kunnen worden, zonder dat zij daarvan een vermindering in de toewijzing kregen.

De toewijzing bedroeg in 1943 70% van de verwerkingscapaciteit.

In 1944 was de uitzaai nog verder gedaald ondanks een verhoging van de strovlas prijs en vrije verkoop tot October. Dit kwam vooral door inundatie en evacuatiemoeilijkheden. De vlasscultuur bedroeg slechts 12.205 ha. De bevoorrading van de vlasindustrie wordt dan ook steeds moeilijker. Er wordt een nieuwe regeling voor de verdeling toegepast. Tot dan toe waren de aankoopvergunningen gebaseerd op de hoeveelheid die verwerkt kon worden; nu op basis van de hoeveelheid strovlas die in de jaren 1941 en 1942 is verwerkt. Jaren dus, waarin en voldoende grondstoffen en voldoende arbeidskrachten aanwezig waren. Vooral de oorlogs-vlassers werden hierdoor getroffen.

Een goed overzicht van onze oorlogsindustrie krijgen we uit tabel 7, met het aantal bedrijven in 1943, ingedeeld volgens bewerkingscapaciteit (45):

TABEL 7. Aantal bedrijven in 1943:

Capaciteit aant. Zeeland Z-Holl N-Brab. Friesland Gr. Noord-H.

Stilliggend	99							
tot 3 ha	646	267	8	101	270	-	-	-
3 - 5 ha	240	135	4	61	40	-	-	-
boven 5 ha	575	375	70	98	28	1	1	2
Totaal	1560	777	82	260	338	1	1	2
Gem. cap. in ha.		9.90	61.58	11 63	4.21			

Bekijken we de verdeling der bedrijven boven 5 ha nog eens nader, dan blijkt dit voor heel Nederland te zijn als in tabel 8 is weergegeven (45):

TABEL 8.

aant.bedr.	capaciteit	aant.bedr.	capaciteit
18	gr.dan 150 ha	57	20-30 ha
10	100-150 ha	183	10-20 ha
26	50-100 ha	237	5-10 ha
44	30-50 ha	886	kleiner dan 5 ha

Het aantal bedrijven dat 'en warmwaterroterij toepast 'en met een zwingelturbine werkt, is iets kleiner dan 60.

Het aantal turbines neemt dezelfde schrijver in 1943 op 66 met een gemiddeld verwerkte hoeveelheid per jaar van 488.701 kg gerepeld vlas.

Zeeuws-Vlaanderen 8 turbines, gemiddeld 333.812 kg.

Zuid-Holland 32 turbines, gemiddeld 576.621 kg.

Het totaal aantal zwingelmolens is 2.961, met gemiddeld verwerkt 11.090 kg. Hiervan heeft:

Zeeuws-Vlaanderen 1.343 met gem. verwerking: 16.547 kg.

N.-Brabant 504 ,, ,, ,, 8.030 ,,

Zuid-Holland 202 ,, ,, ,, 14.582 ,,

Friesland 477 ,, ,, ,, 3.111 ,,

Vooraf bij de verwerkingscijfers moeten we wel enige reserve in acht nemen. We leefden in een bezettingstijd, waarin het niet de gewoonte was de hele productie precies op te geven of in te leveren.

De smokkelhandel langs de Belgische grens kan misschien een gedeeltelijke verklaring zijn voor het lage gemiddelde dat de Zeeuws-Vlaamse turbines halen. De molens daarentegen verwerken in Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Holland het meeste, er wordt dan ook meestal het hele jaar door gezwingeld, in Zeeuws Vlaanderen draait een zwingelmolen verreweg de meeste uren per jaar.

Reeds eerder wezen we op de achteruitgang van het aantal bedrijven in Friesland. Dat dit aantal ook nu nog teruggelopen blijkt, volgt uit bovenstaande. In 1938 waren er immers nog een 500 bedrijven, nu nog ruim 300.

HOOFDSTUK III.

=====

NA-OORLOGSE SITUATIE.

Alvorens we echter overgaan tot de bespreking van de na-oorlogse toestanden, en alle problemen die daarmee samenhangen, lijkt het gewenst eerst iets te zeggen over de wereldsituatie van de vlasindustrie omdat daarmee het wel en wee van onze eigen nijverheid nauw samenhangt vooral nu er onder de oorlog ook in andere landen grote veranderingen hebben plaats gevonden.

Wereldsituatie.

Werelssituatie.

Vóór de laatste wereldoorlog was het wereldvlasareaal 7.7 miljoen ha, ongeveer 1/3 hiervan, n.l. 2,6 miljoen ha, was betaald met vezelvlas. Rusland nam 80% van het oppervlak aan vezelvlas voor zijn rekening, d.i. 2.07 miljoen ha en, door een lager vezelrendement per ha, 70% van de wereldvezelopbrengst.

Hieruit blijkt direct de uiterst grote invloed die Rusland op de wereldmarkt had, wat dan ook een aanleiding was dat de grote vlascrisis in 1929 ontstond.

De wereldproductie en handel, gemiddeld over de jaren 1934-1938, zien we in tabel 9, welke onleend is aan "World Fiber Survey"(6):

TABEL 9. Oppervlakte, opbrengst en handel gemiddeld over 1934-1938.

	Opp in 1000 ha	lintprod. in 1000 tn	export in 1000 tn	import in 1000 tn
Rusland	2 075	556.0	52.9	-
Polen	131	37.1	14.4	-
Lithauen	78	28.0	14.7	-
Duitsland	35	22.4	-	20.1
België	24	19.6	42.2	15.8
Letland	63	20.8	10.0	-
Frankrijk	32	20.7	5.0	34.7
Nederland	13	12.0	7.4	0.7
Joegoslavië	13	11.3	9.6	-
Estland	27	8.8	5.9	-
Rumenië	24	8.8	-	-
Tsjecho-Slwakije	15	7.8	-	16.3
Japan	17	5.4	-	-
Engel.& Ierland	9	4.8	1.8	60.4
Andere landen	70	18.7	10.8	22.8
Totaal	2.626	782.2	174.7	170.8

Bij de ex- en importcijfers zijn geen hoeveelheden strovlas opgenomen. We zien het grote belang van Engeland en Ierland als afnemers. Opvallend is de export van België die veel groter is dan de eigen productie. De grote import van Frankrijk omvat voor een groot deel het als strovlas naar België geëxporteerde en na verwerking weer in vezelvorm geïmporteerde eigen product.

Rusland exporteerde in dit tijdperk ongeveer 10% van de eigen productie, vooral naar Groot-Brittannië, België en Frankrijk.

De Verenigde Staten waren wel een belangrijk afzetgebied van afgewerkt linnen, echter niet van vlasvezel.

Oppervlakte alleen zegt echter nog niet genoeg. Uit de tabel blijkt reeds het verschil in lintopbrengst. Dit is voor Rusland 250-300 kg per ha, voor Frankrijk ruim 600 kg en voor Nederland en België 900 kg, dus driemaal zoveel als Rusland Europa zonder Rusland haalt 450 kg per ha (21).

Dit, en de betere kwaliteit die in de Noord-West-Europese groep Frankrijk, België en Nederland geteeld wordt, is hun economische voorsprong.

Deze drie landen vormen een gesloten geheel, dat historisch gegroeid is. Voor de steeds verder gaande specialisatie in de vlasindustrie, zoals we die ook in het eerste hoofdstuk gevolgd hebben, vestigen zich de enkele bewerkingen daar, waar ze het best op hun plaats zijn. Zo zijn Frankrijk en Nederland de strovlasleveranciers van België, waar de verwerking van ouds een geweldige omvang had en de eigen teelt niet voldoende is om de industrie van grondstoffen te voorzien. Frankrijk heeft een uitgebreide linnenindustrie in het Noorden van het land, die het Belgische vlaslint kan verwerken. Nederland, dat zelf maar één spinnerij heeft, betreft de garens grotendeels van de Vlaamse spinnijverheid (16).

Met het uitbreken van de oorlog werd de wereldvlassituatie volkomen veranderd. Rusland had zich reeds lang van de Europese markt teruggetrokken door grotere behoefte in eigen land. De meeste landen waren op zichzelf aangewezen en overal zien wij dan ook overheidsbemoedelingen om de teelt en verwerking in eigen land zoveel mogelijk te stimuleren, vooral in landen waar de teelt tot dan toe onbelangrijk was.

Engeland is hier een duidelijk voorbeeld van. Niet minder dan 16 miljoen gulden werden er onder de oorlog door de regering als steun gegeven. 17 Staatsfabrieken werden opgericht. De cultuur die in 1939 maar een 2.000 ha bedroeg, was in 1944 gestegen tot 26.000 ha; in Ierland zien we in diezelfde jaren een stijging van 8.500 tot 50.000 ha (10).

De Zweedse spinnerijen leefden vóór de oorlog volkomen van de import van Russisch vlaslint, zodat men ook daar met de teelt en de verwerking begonnen is; hetzelfde geldt voor Denemarken, waar de teelt vóór de oorlog maar 500 ha bedroeg.

In België, Frankrijk en Nederland hebben geen grote veranderingen plaats gehad, enige achteruitgang gedurende de oorlog in de totale opbrengst der West-Europese groep viel te constateren.

Een zeer grote invloed had de oorlog op de Oostelijke productiegebieden. Ongeveer 60% van de Russische vlasstreken was door de Duitsers bezet en een groot deel van de machines waren verwoest. In 1944 was de opbrengst minder dan 300.000 ton, dit is maar ruim de helft van de vóóroorlogse productie. Ook de Baltische staten waren op het eind van de oorlog strijdtoneel geworden, maar kwamen later onder Rusland te staan en de vlasteelt wordt er met Russisch kapitaal gemoderniseerd.

In Engeland zien we na de oorlog meteen een sterke daling van de uitzaai; de regeringssteun is weggevallen en er kan weer geïmporteerd worden. Bedroeg het grootste vlasareaal voor Engeland en Ierland samen 80.000 ha in 1944, dit was in 1945 reeds gedaald tot ongeveer 44.800 ha (10). Noord-Ierland had hiervan nog 33.600 ha, maar dit werd in 1947 7.062 ha en de voor 1948 geschat op 6.880 ha, een oppervlakte die zelfs nog beneden de vóóroorlogse ligt. In 1946 was men in Engeland al van plan 5 van de staatsfabrieken te sluiten.

De cultuur in Oost-Europa blijkt in 1946 nog ver beneden het normale te liggen, ondanks het feit, dat de Baltische landen en een deel van de Poolse vlasstreken nu ook bij Rusland horen. Was de totale Russische uitzaai in 1946 1.1 miljoen ha, voor 1947 werd 1.3 miljoen ha verwacht, met een opbrengst van 400.000 ton,

en het Vijfjarenplan voorziet voor 1950 in een areaal van 2 miljoen ha. Maar tevens verwacht men een toename van het ha-rendement van 310 kg in 1947 tot 400 kg in 1950, dit zou dan een totale opbrengst geven voor 1950 van 800.000 ton, hetwelk 1/3 meer is dan de vóóroorlogse opbrengst (6).

TABEL 10.

Oppervlakte en opbrengst in 1946.

	Oppervlakte in 1000 ha.	Lintopbrengst in 1000 ton
Rusland	1.100	240
Polen	22	5
Duitsland	-	-
België	31	27
Frankrijk	41	27
Nederland	12	9
Joegoslavië	8	6
Roemenië	33	12
Tsjecho-Slowakije	19	6
Japan	-	-
Engeland en Ierland	33	15
Overig Britsch Rijk	17	9
Andere landen	30	10
Totaal	1.346	366

Zoals reeds werd opgemerkt, zijn de Baltische landen en een deel van Polen bij Rusland geteld. De cijfers zijn vaak ruwe schattingen, berekend uit de strovlasopbrengst van 1946 en het lintrendement van 1945 (6).

België kan nog niet genoeg strovlas krijgen om de Engelse en Ierse spinnerijen van grondstoffen te voorzien. De Franse vlas-industrie heeft zich verder onder de oorlog uitgebreid met steun van de regering, terwijl teeltpremies werden verleend op strovlas dat in Frankrijk bleef; de industrie kreeg nog een extra verwerkingspremie voor het lint, zodat het voor de Belgen moeilijk geworden is om tegen de Franse vlassers te concurreren.

Over het algemeen zien we een paar jaar na de oorlog de teelt teruglopen in landen waar deze onder de oorlog is opgekomen, o.a. Engeland, Ierland, Denemarken, Zweden, Canada en Australië. Dit komt gedeeltelijk door het wegvallen van staatssubsidies of gebrek aan arbeidskrachten en door invoer uit oude vlaslanden. De oude vlaslanden in West-Europa hebben hun positie ongeveer kunnen handhaven.

N a - o o r l o g s e s i t u a t i e i n N e d e r l a n d .

Hoe is de stand van zaken in Nederland zelf, na het beëindigen van de oorlog ?

In 1945 blijkt er zeer weinig vlas uitgezaaid te zijn. Dit is weer begrijpelijk. Immers, inundaties en oorlogshandelingen en hongerwinter in het Noorden van ons land en onzekerheid omtrent oogst en verkoop hebben de uitzaai geweldig belemmerd.

Zeeland, dat reeds eerder bevrijd was dan het Noorden van het land, heeft een zeer hoge productie, bijna 7.000 ha, op een totaal van 10.160 ha. Dit was dan ook de enige vlasstreek, waar de Belgische kopers terecht konden al is later in verband met de voorziening van onze eigen industrie maar een deel van het aan Belgen verkochte of verhuurde vlas voor export vrijgegeven.

Tegen alle verwachtingen in, blijken er na de oorlog nog grote voorraden lint opgeslagen te zijn, die aan de inlevering onttrokken waren. Nog sterker is dit in België.

De prijzen zijn door de Duitsers echter kunstmatig laag gehouden en moeten nu aan na-oorlogse omstandigheden aangepast worden. De productiekosten waren sterk gestegen, hoger lonen, duurdere machines enz. Prijsverhoging van het lint was een eerste vereiste.

Toch wilde het met de linthandel niet best. De spinnerijen konden niet op volle capaciteit werken, door gebrek aan arbeidskrachten en kolenschaarste.

Er was een zekere wanverhouding. De spinners in België kochten zo weinig mogelijk en sloegen geen voorraden in. De vraag op de markt was niet evenredig met het aanbod. De vlassers hadden bedrijfskapitaal nodig en moesten dit van het lint krijgen. Het is dan ook een groot gebrek, dat er in de vlaswereld geen betere samenwerking bestaat. Tegenover de eenheid der spinners staat een sterk verdeelde vlasverwerkende industrie. De boerentelers hebben weer heel andere belangen en vormen een groep apart. Bij een dergelijke verdeeldheid zijn alle mogelijke ongewenste prijsvormingen mogelijk. Als er meer in groot verband wordt samengewerkt, kan er voor alle groepen, van telers tot wevers, bevredigende prijs worden vastgesteld.

1945 Geeft een lichte verbetering in de uitzaai te zien, n.l. 12.106 ha. Toch is dit nog lang niet voldoende, in verhouding tot het grondstoffentekort dat er heerst.

De boeren zijn echter bang om vlas te telen, de strovlasprijs bevalt hen niet; met andere gewassen is vaak evenveel te verdienen met minder risico, daarbij komt het gebrek aan arbeidskrachten, terwijl er de eerste jaren na de bevrijding nog niet voldoende plukmachines waren.

De Belgen mogen 1.000 ha zelf uitzaaien, daarbij wordt hen nog een quantum van 10.000 ton strovlas toegewezen. Van het strovlas dat ongerepeld naar België wordt uitgevoerd, moet echter een deel van het zaad weer aan Nederland teruggeleverd worden. In 1946 werd de strovlasprijs vrijgegeven, met de bedoeling dat deze zich vanzelf naar de lintprijzen zou richten, en tevens deed men dit om de teelt voor de boeren aanlokkelijker te maken.

De Belgen mochten het toegewezen quantum pas na Januari opkopen, om al te grote concurrentie voor de Nederlandse vlasser uit te schakelen; deze kan dan vóór die tijd zijn toegewezen hoeveelheid strovlas inslaan.

Nadat in 1947 nog maar 12.527 ha was uitgezaaid, steeg het vlasareaal in 1948 tot ongeveer 18.300 ha (juiste cijfers zijn nog niet bekend). Ondertussen was in de voorafgaande jaren veel reclame gemaakt bij de vlassers om zelf zoveel mogelijk uit te zaaien, dus om vlasland te huren en aldus toch nog een behoorlijke grondstoffenvoorziening te krijgen.

Om de eigen uitzaai te stimuleren, werd in 1947 bepaald dat deze volledig mocht behouden worden, d.w.z. dit werd niet in mindering gebracht voor de toewijzing, tot een maximum van 150% van het toegewezen quantum.

In al deze moeilijkheden heeft de grote uitzaai van 1948 zeer veel verbetering gebracht. Van een werkelijke distributie is er nu dan ook geen sprake meer. Alleen erkende kopers mogen vlas kopen.

In afwijking van vorige jaren, werd de verkoop van strovlas dit jaar in September vrijgegeven, zodat ook de Belgen nu reeds hun quantum konden opkopen. Dit is een maatregel, waarmee de regering vooral beoogt de animo bij de boeren voor de teelt te stimuleren. Deze zijn immers bij een vrije verkoop en concurrentie der Belgen het meeste gebaat. De vlasserswereld protesteert hiertegen, wat trouwens begrijpelijk is. Wat 1949 zal geven, moet nog afgewacht worden, maar het is niet te verwachten, dat de teelt sterk achteruit zal lopen, vooral nu er waarschijnlijk veel minder aardappelen verbouwd zullen worden en Benelux.

D e c o n c u r r e n t i e met andere vezels.

In deze na-oorlogse tijd is het nog onzeker, in hoeverre het vlas weer concurrentie zal ondervinden van andere textielvezels. Dat het vlas zich, ondanks zeer zware concurrentie, toch steeds heeft kunnen handhaven, dankt het vooral aan enkele bijzondere kwaliteiten, zoals de grote sterkte, waardoor linnengarens zeer geschikt zijn voor naaigarens, bindgarens, technische weefsels, brandslangen enz. Verder heeft linnen een extra fraaie glans (tafelgoed), een grote geschiktheid om vocht op te nemen (handdoeken), het pluist niet (servetten) en het is bijzonder koel (lakens en tropenkleren). Er zijn ook nog andere afzetmogelijkheden voor het vlaslint. De vezel wordt ook al gebruikt in films, vanwege de superieure cellulose kwaliteit. In Amerika worden theedoeken vervaardigd, die bestaan uit 1/3 rayonvezel, 1/3 katoen en 1/3 linnen. Er zijn echter ook artikelen, die alleen uit rayonvezel bestaan of uit een mengsel van rayonvezel en katoen (15). In Polen wordt de vlasvezel als cotonine gebruikt bij de bereiding van cigarettenpapier. Hierbij wordt het lint tot de elementaire vezels ontsloten. Vooral minderwaardige kwaliteiten kunnen op die manier goed verwerkt worden.

Katoen, dat van ouds steeds de grootste concurrent van het vlas is geweest, heeft het grote voordeel dat het goedkoper is dan linnen en er uitwendig toch hetzelfde uitziet. Op het ogenblik liggen de productiekosten van ruw vlas en ruwe katoen niet ver uit elkaar. Katoen is echter veel gemakkelijker te verwerken en de katoenindustrie heeft reeds veel vroeger en beter van de mechanisatie gebruik gemaakt. Ook de katoenhandel heeft een voorsprong, door een wereldstandaardisatie met het recht op arbitrage. Het vlaslint heeft een hoger s.g. dan katoen en men krijgt dus, uitgaande van gelijke gewichtshoeveelheden, een veel langere katoendraad dan linnendraad van hetzelfde nummer. Dit wordt echter weer gecompenseerd door de hogere ha-opbrengst, die voor linnen 900 kg is (in Nederland) en voor katoen 200 kg (in Zuid-Amerika), (44).

De roep die van het linnen uitgaat, is niet een kwestie van reclame, maar komt door eeuwenoude traditie.

Toch zou een reclame wel gewenst zijn, als daarbij gewezen werd op de goede eigenschappen van het linnen, die een zeker prijsverschil ook wel rechtvaardigen.

Vooraf het roten en zwingelen veroorzaken het grote prijsverschil. Er zou dus gezocht moeten worden naar een goedkoper productieproces. Warmwaterroten heeft wel een verbetering gebracht, maar dit was meer een kwaliteitsverbetering (15). Wetenschappelijk onderzoek kan hier nog veel doen. Maar niet alleen aan de verwerking dient aandacht besteed te worden. De grondstof, dus het ruw vlas, veroorzaakt ongeveer 60% van de productiekosten van het lint (31). Ook in deze richting moet dus gezocht worden, om de lintprijs te kunnen verlagen. We denken hierbij aan de veredeling der rassen, het gebruik van superieur zaaizaad, perfectioneren van het machinaal slijten, mechanisch repelen en chemische onkruidbestrijding.

De kunstvezel heeft zich de laatste jaren vóór en ook tijdens de oorlog zo sterk ontwikkeld, dat deze zeker niet over het hoofd gezien mag worden en vooral als de kunstvezels tegen lage prijzen op de markt kunnen worden gebracht, zal het een zware strijd zijn voor het vlas, om niet steeds meer een semi-luxe product te worden. Ook nylon b.v. is sterk en glad en bovendien nog zacht.

Het ziet er niet naar uit dat Rusland met z'n goedkoop vlaslint weer vlug op de markt zal komen. Op de eerste plaats heeft het zelf een groot gebrek aan lint, terwijl er verder nog lang geen vrede-toestanden zijn ingetreden. Maar toch moeten ook in de toekomst, onze betere kwaliteit vlas en ons hoger ha-rendement, tegenover het goedkopere maar minder gewaardeerde Russische vlas staan.

Onder de oorlog was het zo, dat elke kwaliteit afzet vond.

Er was juist minder vraag naar de beste kwaliteiten dan naar de middelsoorten, die bestemd waren voor alle mogelijke oorlogsgoederen.

Ook de afvalproducten vonden gretig aftrek in de touwslagerijen, ter vervanging van jute, als vulstof in de meubelindustrie en isolatiemateriaal. Ook werden ze gebruikt voor papierfabricage evenals enkele partijen verhogeld vlas, na chemische ontsluiting. Zelfs de lemen, of scheven, waren in verschillende streken bij de bevolking een gezochte brandstof.

Dit alles heeft er toe geleid dat het in onze vlasindustrie niet zo nauw meer genomen werd. Er werd minder zorg besteed aan kwaliteit. Kwantiteit kwam op de eerste plaats. Na de oorlog was het niet mogelijk zich meteen om te schakelen, toch moet men zich weer gaan toeleggen op kwaliteitswerk, naast een goedkope massa-productie van de middensoorten lint.

In de landen waar men tijdens de oorlog met de vlasindustrie begonnen is, zullen niet de beste kwaliteiten verwerkt worden, we zullen dus in de toekomst vooral weer met België als onze voornaamste concurrent te doen hebben. In België vervaardigt men de beste kwaliteiten linnen uit buitenlands vlas, n.l. uit Frankrijk en Nederland. Onze industrie zal dan ook voor de verwerking van deze kwaliteiten gebruik moeten maken van de beste arbeiders. Betalen volgens stukloon is niet gewenst. Men zou kunnen komen tot een betaling naar gewicht, maar dan rekening houdend met het geleverde werk.

De vakbekwaamheid moet verder opgevoerd worden. Hierbij kan het onderwijs van dienst zijn.

O n d e r w i j s .

Met het vlasonderwijs is in 1938 een begin gemaakt (25). In dat jaar was een Rijkslandbouwconsulent benoemd voor vlasteelt en vlasnijverheid. Hij organiseerde het onderricht in het repe- len en oogsten in de vorm van cursussen. Als oorzaak voor het slechtere werk dat opgeleverd werd, beschouwde men algemeen de oorlog 1914 - 1918, omdat ook toen meer op kwantiteit dan op kwaliteit gelet werd, terwijl later de teelt terugliep en de arbeider het werk steeds meer ontwende. Maar ook in de vlasindustrie werd behoefte gevoeld aan behoorlijk geschoold personeel. Veel zwingelaars werkten er aan het vlas, weinigen echter die hoge lintmerken konden zwingelen. In 1938 trad in Noord-Brabant het "Voorlopig Comité tot oprichting ener vakschool voor vlassers" in werking. Tevens werd de "Vereniging tot verbetering van de vlasteelt en de vlasbewerking in Zeeuws-Vlaanderen" opgericht. Na veel moeilijkheden kwamen beiden tot oprichting van een school.

De Beroepsschool voor Vlassers te Standdaarbuiten werd 3 September 1940 geopend. De Eerste Zeeuwse Vlassersschool te Koewacht volgde in October 1942. Beide hebben zij een tweejarige cursus(24)

Deze scholen moeten beschouwd worden als een z.g. kaderopleiding, de jonge vlassers komen na hun opleiding als geschoolde krachten tussen de anderen te staan en kunnen op deze wijze op hun beurt meehelpen de verwerking op een hoger peil te brengen.

Als leerkrachten werden Belgische vlasmeesters aangesteld, die tevens belast werden met het geven van cursussen, welke meer op een bepaald onderdeel van de bewerking gericht waren en dan vooral op de praktische kant ervan. Ook oudere vlasbewerkers worden zo- doende omgeschoold.

In de eerste vijf jaar onderwijs werden de volgende cursussen gegeven (25):

	Aantal cursussen	Aantal cursisten
Zwingelen	11	243
Roten	6	162
Plukken	69	1435
Repelen	98	1192

Bovendien werd er nog door 83 voorwerkers, op de bedrijven of aan rondtrekkende koppels, aan 6651 arbeiders voorlichting gegeven in het plukken.

In 1943 werd een nieuwe belangrijke stap gezet om de vlasnij- verheid en -teelt in ons land op een hoger plan te brengen. In October van dat jaar kwam het Nederlandse Vlasinstituut tot stand. Een semi-overheidsinstelling, waarin, behalve het Rijk, alle or- ganen die telers, bewerkers en handelaren op het gebied van het vlas verenigen, medeoprichters en medebestuurders zijn. Dit insti- tuut, waarvan de directeur tevens vlasconsulent is, houdt zich niet alleen bezig met het onderzoeken van praktijk- en proefveldmonsters,

maar ook met nieuwe werkmethode voor de industrie, standaardisatie van kwaliteiten enz.

M a r k t o r g a n i s a t i e .

De handel in strovlas is nog vrij ouderwets. Het grootste deel wordt nog gekocht via commissionairs. Deze kennen de streek goed en weten wat voor vlas er gegroeid is; vaak zijn zij opkopers van het vlas, zonder zelf vlasser te zijn. Zij verkopen het weer aan de fabrikanten uit andere streken. Daar, waar teelt en industrie in elkaars nabijheid liggen, zullen de vlassers zich rechtstreeks tot de boeren wenden. Vooral de kleine bedrijven zoeken het in de naaste omgeving; vervoerskosten spelen hierbij een grote rol. De verkoop heeft op verschillende tijden plaats. Reeds vóór het oogsten in de maand Juni, wordt veel vlas te velde verkocht. De koper heeft dan voor het oogsten te zorgen, hij loopt dus ook meer risico dan bij aankoop van reeds geoogst vlas. Er wordt zowel per ha als per kg verkocht. De tweede verkoopperiode komt in Augustus, de derde na de winter, voor het voorjaarsroten een aanvang neemt.

Aan het tot stand komen der prijzen zijn verschillende bezwaren verbonden. De prijs wordt vooral gevormd door de heersende stemming bij de vragers, deze wordt weer beïnvloed door alle mogelijke omstandigheden. Vooral het eindproduct is een belangrijke factor, maar tussen aankoop van strovlas en verkoop van lint ligt een hele productieperiode, die toch minstens drie maanden duurt, en in vele gevallen ook wel een jaar of misschien nog langer. In die tussentijd kan er op de lintmarkt reeds veel veranderd zijn. Toch wordt vaak uitgegaan van de basisprijzen van het jaar tevoren, vermeerderd of verminderd met optimistische- of pessimistische geluiden, die men hoort. De vlassers moeten tewerk gaan op hetgeen zij zien en horen. In normale tijden is er nooit precies bekend hoe groot het aanbod zal zijn, daarbij komt dat alle vlassers tegelijk hun voorraad willen opdoen, er ontstaat onwillekeurig een concurrentiestrijd. Dat konden we nog dit jaar zien, toen de Belgen nog een extra toewijzing kregen van 17.500 ton. Er ontstond een grotere vraag en de prijs liep 4 cent omhoog.

Van jaar tot jaar kan de ha-opbrengst sterk uiteenlopen, maar dit is door een geoefend oog nog wel te schatten; echter ook het vezelrendement scheelt per jaar aanzienlijk en dit is veel moeilijker te schatten. Een vlasser, die jarenlang in het vak zit, zal het wel vrij nauwkeurig benaderen, een boer heeft deze ervaring echter niet. Hij informeert zo hier en daar eens wat de anderen van hun vlas maken. Dat vlas kan echter een heel ander vezelgehalte hebben.

DE JONGHE (21) wilde daarom tot een verkoop op vezelgehalte komen. Verkoop zou dan alleen geschieden, na analyse op het V Instituut, of - zoals er reeds plannen waren - er zou een centrale vlasbeurs opgericht worden. Hier zouden dan standaardmonsters aanwezig moeten zijn en monsters van de aangeboden partijen. Bij verschil van mening kan dan tot analyse worden overgegaan.

Deze laatste methode zou er zeker toe bijdragen een meer geregelde markt te verkrijgen. De vlassers zouden een beter overzicht hebben van het gebodene en ook nieuwe verbouwers of afgelegene boeren, die nu niet erg druk door kopers bezocht worden, zouden beter in

staat zijn hun product aan de markt te brengen.

Toch blijft het nog een moeilijkheid, om uit een partij een gemiddeld monster te nemen, terwijl monsteranalyse van alle partijen een dermate grote hoeveelheid werk met zich zou brengen, dat het - voorlopig althans - praktisch niet uitvoerbaar lijkt. In het verkopen te velde zou in dit verband geen verandering gebracht kunnen worden. Dit zou dus het speculatieve karakter blijven behouden.

We hebben reeds eerder gewezen op een andere methode voor de vlasser om zich van grondstoffen te voorzien, n.l. door zelf vlas uit te zaaien. Hoewel dit ook vroeger gebruikelijk was, is het de laatste jaren sterk opgekomen door het grote gebrek aan strovlas. Dit jaar is bijna $1/3$ van het totale areaal door de vlassers zelf uitgezaaid. Deze toestand kan niet als normaal beschouwd worden. De vlasser immers huurt land van de boer voor een bepaald bedrag. Hij neemt daardoor het teelrisico, dat voor vlas toch altijd groter is dan voor de meeste andere gewassen, volkomen van de boer over, terwijl hij toch al een verwerkingsrisico heeft, roten, drogen, marktschommelingen enz.

Toch is het niet zo, dat hij ook de volledige ondernemerswinst zal verkrijgen, immers, ook de boer zal zijn land niet verhuuren als hij er niet bij gebaat is.

Het kopen te velde is eigenlijk een tussenvorm tussen eigenuitzaai en het kopen van strovlas. De koper draagt hierbij het oogstrisico en ook dit kan aanzienlijk zijn. Een vlasfabrikant heeft vaak 100 ha of meer te oogsten, en dit gaat sinds een paar jaar wel allemaal machinaal, maar het is duidelijk dat slecht oogstweer nog veel schade kan aanrichten.

De meeste plukmachines hebben nog geen perfect bindapparaat, zodat het vlas nog gebonden, of in ieder geval recht gezet moet worden. Dit is typisch seizoenwerk. Tijdens de oogsttijd trekken er grote koppels met de vlassers mee naar Groningen, de Noord-Oostpolder, Wieringermeer, Haarlemmermeer en andere plaatsen waar vlas gekocht is. Naast Nederlanders worden ook veel Belgen voor het werk aangenomen. Er wordt enkele weken zeer hard gewerkt, het is praktisch allemaal aangenomen werk, en er wordt vaak onder primitieve omstandigheden geleefd. De lonen zijn nu in een collectieve arbeidsovereenkomst vastgelegd, wat een grote verbetering is. Voordien ontstonden er vaak moeilijkheden met de arbeiders, nu weten beide partijen precies wat hun verplichtingen zijn.

Bij de verkoop van het lint wordt volgens gestandaardiseerde kwaliteitsmerken te werk gegaan. Voor iedere rootmethode zijn er een aantal merken met vastgestelde prijzen, n.l. voor warmwaterroot, dauwroot, slootroot of blauwvlas en Friesvlas of koudwaterroot; bij warmwaterroot is er nog een extra merk voor dubbelgeroot vlas.

Het repelen gebeurt zowel op de boerderij als in het vlassersbedrijf. Omdat de vlassers direct na de oogst dikwijls van de nieuwe voorraad beginnen te roten, moeten ze ook eerst zelf repelen. Het vlas dat na de winter gekocht wordt, dus voor de tweede rustperiode, is meestal gerepeld op de boerderij. Dit winterwerk kan een welkome aanvulling zijn in de tijd, dat de arbeidscurve een diepe daling vertoont. Vooral in Groningen en Friesland werd veel gerepeld met de hand. Bij goed repelen kan men tevens sorteren, wat een prijsverhoging geeft en onder de oorlog was het kaf

een gezocht veevoer. Men wilde door dit werk de arbeiders binden door ze op die manier zinvol werk te geven, als draineren, greppels graven, e.d. niet kon, vanwege de vorst.

In teeltgebieden waar de nijverheid is gecentraliseerd, wordt het vlas meestal met bol verkocht.

Op het ogenblik gaat ook in Groningen en Friesland het handrepelen op de boerderij achteruit. Veelal wordt het vlas gerepeld bij grote exproteurs of met grote repelmachines, die op de boerderij komen. Hiermede doet men ongeveer 1 ha per dag, met 8 man bediening. Een arbeider haalt met het handrepelen ongeveer 200 kg per 8-urige werkdag (23).

O v e r z i c h t d e r i n d u s t r i e .

We kunnen tegenwoordig in Nederland van 6 vlascentra spreken, n.l. Friesland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en 3 in Zeeland.

Los hiervan staat een vlasfabriek in Appingedam, en in Orvelte en enkele bedrijven in Noord-Brabant.

VAN DE ROOVAART (38) geeft over de verdeling van de vlasserijen de volgende cijfers, naar gegevens van de Ondervakgroep Vlasverwerkende Industrie in September 1947:

TABEL 11. Verdeling der Vlasindustrie in Nederland. 1947.

	aantal vlassers	aantal arbeiders
Friesland	425	1.512
Zuid-Holland	84	1.323
Noord-Holland	237	1.245
Schouwen en Duiveland	144	410
Oost Zeeuws-Vlaanderen	459	1.300
West Zeeuws-Vlaanderen	166	670
Rest van Nederland	12	155
	-----	-----
Totaal	1.527	6.615

We moeten deze cijfers echter met een grote reserve beschouwen. Op het eerste gezicht lijkt het of het aantal vlassers in Friesland sedert 1943 (tabel 8) nog is toegenomen. Het tegendeel is echter waar; we hebben hier bijna uitsluitend te doen met boerenvlassers, die vroeger hun vlas in de winter lieten verwerken door eigen arbeiders; dit is hoe langer hoe meer achteruit gegaan, zodat de boerenbewerking nu meer het karakter van amateurswerk gaat krijgen. De band tussen boer en arbeider is losser geworden, de verplichtingen tegenover elkaar zijn niet meer zo vanzelfsprekend en de jonge generatie voelt minder voor het werk. Ook de financiële resultaten zijn zodanig, dat de boeren het vlas veel beter aan de fabrieken kunnen verkopen. Men is er dan ook gekomen tot het oprichten van een Coöperatieve vlasfabriek te St. Anna-parochie.

Het aantal vlassers in de tabel bevat nu ook de boeren, die hun vlas in een fabriek laten bewerken, zodat we dus een scheef beeld van de situatie krijgen, vooral in Friesland. Er zullen nog wel veel kleine vlasserijen zijn en deze staan ook nog als zodanig geregistreerd, maar ze verwerken geen vlas meer.

In mindere mate geldt dit ook voor de overige streken.

Velen staan wel als vlasser ingeschreven, maar het aantal werkelijke verwerkers van vlas is aanzienlijk minder. De samensteller van bovenstaande tabel schatte dit op hoogstens 700. De rest koopt geen vlas meer, of heeft in ieder geval zelf geen verwerking meer.

Het is moeilijk hier een zuiver overzicht van te krijgen. Onder de oorlog is er zeer veel met de cijfers geknoeid, men zou nu bijna ieder bedrijf afzonderlijk moeten nagaan. Om een juist inzicht te krijgen in het probleem der kleine vlassers, zou een nader onderzoek naar hun getalsterkte toch wel gewenst zijn.

Het aantal oorlogsvlassers is misschien wel 600 geweest. Ieder, die nog ergens een molen had, begon weer te werken.

Er zijn in Nederland ongeveer 4000 zwingelmolens, hiervan zijn er misschien nog een 2000 in gebruik; vooral in Zeeuws-Vlaanderen is het kleine bedrijf nog sterk vertegenwoordigd.

Wat betreft het aantal turbines en rootbakken voor warmwater-roterij ontlenen we de volgende gegevens aan de Ondervakgroep:

	turbines	rootbakken
Friesland	6	15
Zuid-Holland	38	106
Noord-Brabant	14	40
Schouwen en Duiveland	1	5
Oost-Zeeuws-Vlaanderen	12	34
West-Zeeuws-Vlaanderen	8	2
Rest van Nederland	4	16
	-----	-----
Totaal	83	218

Ook dit zijn nog geen absoluut vaststaande cijfers, omdat vooral in deze na-oorlogse jaren velen tot uitbreiding zijn overgegaan. Op het ogenblik zijn er nog verschillende rootputten in aanbouw of pas voltooid.

Vergelijken we deze cijfers met de Belgische industrie, dan zien we dat er daar ruim 1.700 rootputten en meer dan 300 zwingelturbines zijn.

Tabel 12 laat nog weer eens duidelijk zien dat Zuid-Holland vooral de grotere bedrijven heeft, met nieuwe gemechaniseerde werkmethodes.

In West-Zeeuws-Vlaanderen is de verhouding tussen het aantal turbines en het aantal rootputten wel zeer opvallend (8 : 2); hier wordt nog practisch al het vlas volgens de dauwrootmethode behandeld. Zeeuws-Vlaanderen richtte zich vroeger vooral op een zich hoog mogelijk arbeidsrendement, door omschakeling naar turbines en warmwaterroterij wordt de industrie, net als in Zuid-Holland, hoe langer hoe meer kapitaalintensief.

T o e k o m s t i g e o n t w i k k e l i n g in verband met de Benelux.

Wanneer we de toekomstmogelijkheden en eventuele uitbreiding van onze vlasindustrie nader gaan beschouwen, dan kan dit niet

zonder hierbij de economische Unie tussen België, Nederland en Luxemburg te betrekken.

België en Nederland hebben beide een vlasindustrie, die voor elk der landen belangrijk is. Het normale jaarlijkse verbruik der Belgische industrie is ongeveer 45.000 ha. Dit kan niet in het land zelf geteelt worden (met uitzondering van het jaar 1940 toen de uitzaai 55.000 ha was). Bij een normale Belgische verbouw van \pm 30.000 ha, moeten er ieder jaar nog ongeveer 75.000 - 100.000 ton ruw vlas ingevoerd worden, d.i. \pm 15.000 ha.

In Nederland is de situatie juist omgekeerd. In normale jaren hebben wij steeds een overschot aan ruw strovlas. Onze eigen productiecapaciteit is ongeveer 3 x zo klein als die van de Belgische industrie, n.l. \pm 15.000 ha, we hebben gezien dat dit sterk kan wisselen. De laatste jaren zijn, wat de uitzaai betreft, wel uitzonderingen geweest, maar reeds de verbouw in 1948 doet verwachten dat we weer naar normale verhoudingen terugkeren. Daarbij komt, dat ons areaal ook nog voor uitbreiding vatbaar is, speciaal de Noord-Oost-Polder belooft een teelt van blijvend belang te zullen leveren, terwijl daarnaast ook in andere streken waar de teelt sinds lang verdwenen was, zoals Gelderland en Limburg, weer met de verbouw begonnen wordt. Zuid-Limburg b.v. had dit jaar ongeveer 50 ha. Deze uitbreiding mag vooral niet overhaast geschieden, omdat de boeren er geen ervaring met het vlas hebben. Verhuren van vlasland blijkt daarom wel de aangewezen weg om de vlascultuur er weer in te brengen.

Dat de teelt groter is dan de verwerking, is voor ons land een gunstige omstandigheid. Min of meer hevige schommelingen in het vlasareaal behoeven dan nog geen bedreigingen te zijn voor de grondstoffenvoorziening van onze industrie, terwijl voor het overschot aan strovlas in België een goed afzetgebied gevonden wordt, vooral nu de Franse regering haar eigen teelt en industrie steeds meer gaat beschermen.

De eerste jaren na de oorlog was er een enorme vraag naar vlaslint; dat nu die vraag enigszins afgenomen schijnt te zijn, komt vooral doordat de spinners voor het merendeel in landen met zwakke valuta zitten. Na het sluiten der handelsverdragen probeerde men de sterke, waardevolle artikelen, waaronder ook vlaslint, in te voeren en daarvoor in de plaats zwakke, luxe artikelen te leveren. Hiertegen werden weer maatregelen genomen, zodat op het ogenblik de exportvergunningen niet zo vlot uitgereikt worden.

Toch is er ook nu nog een grote vraag naar vlaslint (27).

Het is dan ook niet waarschijnlijk, dat de vlasindustrie, afgezien van de oorlogsvlassers, zal gaan inkrimpen.

Wanneer echter op 1 Januari 1950 de Economische Unie tot stand komt, zal het voor de buitenlandse spinners op hetzelfde neerkomen, of ze vlaslint in België of in Nederland kopen. De Belgische spincapaciteit is groter dan de eigen productie aan vlagarens. Vroeger werd veel lint ingevoerd uit Oost-Europa. Hier kunnen we dus aanvullend werken. En ook in andere landen kunnen we wel afzet vinden, mits onze kwaliteit hoog genoeg is.

Nederland heeft zelf maar een vlasspinnerij te Tilburg; deze verwerkt slechts een klein percentage van het Nederlandse vlaslint,

terwijl wij jaarlijks veel garens moeten invoeren. Er zijn dan ook al verschillende plannen geweest om tot het oprichten van nieuwe spinnerijen te komen. Tot nog toe zonder resultaat. We zagen reeds, dat België een zeer belangrijke vlasindustrie heeft en het is dan ook niet waarschijnlijk, dat er in het kader van Benelux hier in Nederland nog vergunning zal gegeven worden om deze industrie hier uit te breiden.

Maar ook voor de vlasverwerking bestaat er nog een gevaar bij het tot stand komen der Benelux. Het is algemeen bekend, dat de Belgen ons voor zijn wat betreft de kwaliteit van hun product. Zij weten uit hetzelfde Nederlandse vlas méér te halen dan onze industrie. Dit betekent een sterke concurrentie voor de Nederlandse vlassers. Bij een vrije strovlashandel voor beide landen zullen de Belgen in staat zijn hier het beste eruit te halen, aangezien zij meer voor hun afgewerkte producten krijgen. Zolang er nog een grondstoffengebrek bestaat, betekent dit tevens, dat de prijzen van het ruwe vlas door deze concurrentie opgedreven zullen worden; dit is weliswaar een voordeel en stimulans voor de telers, echter niet voor de vlassers.

Het lijkt daarom wel gewenst, dat de eerste jaren de uitvoer van strovlas nog niet helemaal vrij komt. Dat de Benelux vele bezwaren voor onze vlasindustrie met zich mee zal brengen, is zonder meer duidelijk. De vraag is echter: hoe zal onze industrie daarop reageren? Welke richting moeten wij uit? Vooral voor het kleinbedrijf is dit van belang en met het kleinbedrijf bedoelen we dan in het bijzonder de familiebedrijfjes, of de bedrijven met een paar arbeiders.

Veel kleine vlassers hebben, naast hun vlasserij, een klein landbouwbedrijf. Wat het belangrijkste is van die twee, hangt van de markt af. In tijden dat het vlas goed gaat, wordt er veel verwerkt, gaat het vlas slecht, dan vermindert men de verwerking en gaat men vanzelf meer aandacht aan de boerderij schenken. Had zo 'n vlasserboer enkele zoons, dan kreeg er één de vlasserij en voor de anderen was het niet moeilijk om zelf ook een vlasserijtje op te zetten. Veel was er niet voor nodig. Een schuurtje of een stal vindt men bij iedere arbeiderswoning op het platteland. Ook veel arbeiders zijn op die manier zelfstandige vlassers geworden.

Dikwijls zijn ze begonnen met alleen 's winters vlas te bewerken. Meestal kopen deze vlassers hun voorraad in twee keren. De eerste helft vóór of vlak na het oogsten en deze moet dan eerst bewerkt en verkocht worden, voor zij, na de winter, de rest kunnen aanschaffen. Niet zelden ziet men dan ook dat deze bedrijven in Juni reeds stil liggen bij gebrek aan strovlas. Er bestaat geen aparte credietregeling, waardoor deze mannen in staat zouden worden gesteld zich van een behoorlijke hoeveelheid strovlas te voorzien.

Er wordt door deze mensen zeer hard gewerkt, arbeidsuren tellen zij vaak niet mee; zij zijn economisch dan ook zeer taai en zullen niet vlug verdwijnen, omdat ze zelfs met een geringe verdienste blijven doorwerken. Hun zelfstandigheid gaat boven alles. Met deze bedrijven hebben we dan ook terdege rekening te houden. Ze liggen vooral in Brabant en Zeeland. Het Friese kleine bedrijf heeft hoe langer hoe minder te betekenen en zal ook wel voorgoed verdwijnen.

De laatste jaren vóór de oorlog had in de vlasserij een sterke industrialisatie plaats.

Men ging steeds meer over tot warmwaterroterij, dit gaf niet alleen kwaliteitsverbetering, maar het risico werd er ook sterk door verminderd, men had het rootproces zelf meer in handen. Daarnaast werden de molens door zwingelturbines vervangen. Er konden meer kilo's verwerkt worden. Deze vooruitgang zien we duidelijk in de volgende cijfers: (30)

Productie vlaslint per man per dag, braken, zwingelen en opmaken:	
met handspaan en beuker	3 kg
met trapmolen en handbraak	10 kg
met machinaal gedreven molen en braak	20 kg
met turbine	60 kg

Met de nieuwste turbine is dit laatste ondertussen al tot 70 kg gestegen.

Deze industrialisatie brengt echter ook bezwaren met zich mede.

De industrie wordt steeds meer arbeidsintensief en daarnaast zien we vaak een achteruitgang van de kwaliteit, of althans een grote kans op kwaliteitsvermindering. Zoals reeds eerder opgemerkt is, werd het tijdens de oorlog met de kwaliteit niet zo nauw genomen. Het vlas werd op de turbine meteen marktklaar gezwingeld. Dat is goed voor de mindere kwaliteiten, om de productiekosten zo laag mogelijk te houden. De beste kwaliteiten vlas zullen we echter met meer zorg moeten gaan bewerken, zoals dat ook de grote kracht der Belgen is. Dus tweemaal roten en na de turbine nog eens opzwingelen met de molen, waarvoor men de meest bekwame arbeiders moet nemen. Hier ligt ook een grote kans voor het kleine bedrijf, daar zitten de best geschoolde krachten. Ze zijn vlasser van vader op zoon, geslachten lang, Met de tegenwoordige lintprijzen-standaardisatie zijn echter de beste merken ook wel rechtstreeks van de turbines te leveren. Het wordt niet voldoende beloond om vlas, dat er zich toe leent, tot het uiterste te bewerken (35). Er zullen dan ook nieuwe merken moeten ontworpen worden. Het vakonderwijs blijft wel een zeer belangrijke plaats innemen, want ook bij verdergaande industrialisatie blijft vakbekwaamheid gewenst voor een goede afwerking van het product.

Het verkorten en het goedkoper maken van het productieproces is nodig om de komende concurrentiestrijd te kunnen volhouden. De taak van de vlasnijverheid zal dus een industriële worden. Het is duidelijk, dat hier de belangen van het kleinbedrijf tegen ingaan, maar naast hun grote vakbekwaamheid staat hen nog een ander middel ten dienste, om met behoud van hun zelfstandigheid, van de moderne industrie gebruik te maken, n.l. door samenwerking kunnen zij van dezelfde machines aanschaffen als de grote bedrijven, die nu hun bestaan bedreigen. Een oplossing moet dus gezocht worden in de richting van coöperaties, aangepast aan de aard van het kleinbedrijf, zodat iedere vlasser zijn eigen vlas al of niet met hulp van anderen kan bewerken. Reeds zijn er verschillende coöperaties in ons land, zowel van vlassers als van boeren. We zagen reeds, dat in Friesland de kleine bedrijven achteruit gingen en de boeren-vlassers hun product coöperatief lieten bewerken. "Dinteloord" is wel het mooiste voorbeeld van een bloeiende coöperatie van boeren en ook Zeeuws-Vlaanderen kent z'n coöperatieve warmwaterroterij en verwerking.

Hier werken echter vaste arbeiders en het vlas dat verwerkt wordt, betekent voor vele bedrijven een vergroting van de omzet, de vlassers kunnen ondertussen thuis met het werk verder gaan.

In Brabant zien we inderdaad dat er aan de gemeenschappelijke turbine twee man vast personeel staat en verder de vlassers hun eigen vlas komen verwerken.

De uitbreiding der warmwaterroterij en het stichten van nieuwe coöperaties wordt dikwijls tegengehouden, doordat men met het afvalwater geen weg weet. Dit is een groot probleem, ook bij de bestaande fabrieken. Het aanleggen van reinigingsinstallaties brengt wel kosten met zich mede, maar geen direct geldelijk voordeel; toch zal er in deze richting naar een oplossing gezocht moeten worden.

In Nederland wordt in één bedrijf het kunstmatig drogen toegepast. Hierdoor kan het hele jaar door geroot worden en is men niet meer van het weer afhankelijk. Tevens wordt de vlasindustrie een continubedrijf, waardoor de economische weerstand vergroot wordt. Men krijgt een constante arbeidsbezetting, terwijl men tijdens het rootseizoen veel arbeiders nodig heeft voor het weideseizoen en men deze mensen in de winter niet kan gebruiken. Er wordt dan ook druk gezocht om zo gauw mogelijk een Nederlandse drooginstallatie te hebben, wat ons tevens een voorsprong zou geven tegenover de Belgische concurrentie.

De laatste jaren is van de Ondervakgroep uit een grote actie begonnen om de bedrijfsadministratie op een hoger peil te brengen. Toen de lintprijzen moesten worden vastgesteld, kwam men tot de ontdekking dat men over geen enkele behoorlijke kostprijsberekening kon beschikken, tenminste niet van de kleine bedrijven. Hiermede is toen direct begonnen, maar alleen bedrijven die met een turbine werkten, deden er aan mee. Er worden nu boekhoudcursussen georganiseerd, deze hebben wel de belangstelling van de vlassers, ook van de kleinere. De meeste vlassers laten sinds de oorlog hun boekhouding verzorgen door een bureau of bepaalde personen. Dit is echter niet voldoende. Op die manier weten ze wel of ze op het eind van het jaar winst gemaakt hebben, maar niet of dit nu komt van het landbouwbedrijf of van de vlasserij. En zelfs deze specificatie mag nog niet genoeg zijn; in een goed geleid bedrijf moet een vlasser precies weten aan welk onderdeel van de bewerking hij verdient of verliest. Op dit gebied kan er nog veel verbeterd worden.

Over het algemeen staat de vlasser dicht bij de boer, dichter dan een handelsman en dit is ook wel te begrijpen, als we de geschiedenis en de ontwikkeling van de vlasserij in acht nemen, maar nu de vlasnijverheid zich van huisnijverheid steeds meer tot een industrie ontwikkelt, moeten ook de vlassers meer industrie-minded zijn en zich openstellen voor alle mogelijke verbeteringen.

Conservatisme is hierbij uit de boze en de Nederlandse vlassers mogen ook niet vergeten, dat als zij zelf niet ieder middel tot verbetering aangrijpen, er ook wel eens personen tot het oprichten van moderne bedrijven zouden kunnen komen, die nu buiten de vlaswereld staan.

In dit verband is het ook niet onmogelijk, dat er in de toekomst nieuwe vlasfabrieken gebouwd zullen worden door de Belgen, die op deze manier trachten zich van grondstoffen te verzekeren

en tevens de transportkosten belangrijk kunnen verlagen. Ditzelfde hebben de Belgen in Frankrijk gedaan, toen de Franse industrie voor de oorlog reeds, met premies beschermd werd.

Moge uit het voorgaande gebleken zijn dat de vlasindustrie voor verschillende streken van ons land van essentieel belang is, tot slot willen wij nog enkele cijfers geven, welke aantonen dat de vlaasteelt en -industrie ook voor ons nationaal inkomen van groot belang zijn.

Deze cijfers zijn ontleend aan de Maasbode van 22 Maart 1948.

Exportcijfers over de jaren 1939, 1946 en 1947.

	1939 in		1946 in		1947 in	
	in tn	1000 g	in tn.	1000 g	in tn.	1000 g
Onger. strovlas			17.177	2.211	15.205	2.103
Ger. strovlas	75.338	5.052	3.723	431	4.751	653
Lijnzaad	5.533	792	1.552	1.612	4.694	5.079
Gezw. vlas	8.215	6.354	5.289	10.483	4.657	10.890
Gehekeld vlas	246	284	366	1.209	226	798
Vlasafvallen	3.305	705	3.612	1.833	4.039	1.974
Totaal	92.637	13.232	31.719	17.779	33.572	22.497

N A B E S C H O U W I N G .

=====

1. Eigen uitzaai door vlassers kan niet als normaal beschouwd worden, daar de vlassers dan een dubbel risico op zich nemen.
2. De handel in vlasstro kan nog aanmerkelijk verbeterd worden. Het streven moet gericht zijn op uitbetaling naar vezelgehalte.
3. Het kwaliteitsvlas moet ook als kwaliteitslint verwerkt worden. Indien dit niet lonend is, zal men tot het instellen van nieuwe lintmerken moeten overgaan.
4. Om het bovenstaande te bereiken, dient de vakbekwaamheid nog verder opgevoerd te worden. Onderwijs is hiertoe dan ook essentieel, ook al om de bedrijfsadministratie op een hoger peil te brengen.
5. De Benelux zal een zware concurrentiestrijd voor onze vlassers met zich brengen.
6. Bij de steeds verder gaande industrialisatie zullen vooral de kleinere vlassers gebaat zijn bij de kwaliteitsproductie en samenwerking in coöperaties.
7. Bij het streven naar lagere productiekosten mag men de kwaliteit niet uit het oog verliezen, om de voorsprong op het buitenland te behouden.

WAGENINGEN, November '48.

L I T E R A T U U R.

=====

1. AARTSEN, L. Vlasteelt. Antwoord op een prijsvraag. 1787. Uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering van de Landbouw.
- 1a MULIER, J.F. idem.
- 1b HUCHELBOSS van LIENDER, J.D. idem.
- 1c BUSSER, J. idem.
2. AENEA-VENEMA, C. Na-oorlogse situatie. Radiorede. De Vlasbode 22 Jan. 1947.
3. idem. Gaat de Nederlandse Vlasindustrie ten gronde? De Vlasbode. 23 April 1947.
4. AKKER, K.J. v.d. Vlasbouw. Van den mond der oude Middellzee. 1935. blz. 65 - 99.
5. ANONYMUS, De Friese vlasindustrie en de warmwater-roterij. Het Vlas. 16 Febr. 1937. blz. 50.
6. BLAU, Dr. G. Flax. World Fiber Survey. 1947. blz. 116 - 125. Uitgave van de F.A.O.
7. BOERENDONK, M.J. Het Vlas. Historische studie over de Zeeuwse Landb. blz. 136 - 156.
8. BOITEN en Zn fa. J., Tabel en grafische voorstellingen over de Vlasbouw in Nederland. 1947.
9. BUTLER, Ir. J.I.C. Welke weg zal de Ned.Vlasindustrie moeten inslaan? De Vlasbode. 28 Dec. 1945.
10. idem. Verslag van een studiereis naar Engeland en Noord-Ierland. Ned.Vlasinst. te Wageningen. 1948.
11. DEQUAE, André, Enkele aspecten der vlasnijverheid. Het Vlas. 24 Jan. 1939. 7 Mei 1940.
12. DIJKEMA, H., Antwoord op een prijsvraag voor het verbouwen van vlas met de aan de teelt verbonden voordelen. 1938. Genootschap ter bevordering der Nijverheid te Onderdendam.

13. DIRECTIE v/d LANDBOUW, Beschrijving der vlascultuur en de vlasindustrie in Nederland. Versl. & Meded. v.d. Dir. v.d. Landb 1913, no. 3.
14. DORST, J.C. Vlasteelt en vlasbewerking in Friesland. Het Vlas, 10 Jan. 1939, blz. 33
15. FRIEDERICH, Ir. J.C. Toekomst van de vlas- en hennepindustrie. De Vlasbode. 28 Febr. 1948.
16. FROST, Dr. J. Flachsbau und Flachsindustrie in Holland, Belgien und Frankreich. Berichte des Reichsamt des Innern. Heft 9. 1909.
17. FRUYTIER, Mr. B.A.M. Welke weg moeten wij op ? De Vlasbode. 16 Oct. 1947.
18. JONGE, Ir. L.J.A. de Een jaar onderzoek en voorlichting ten dienste van de vlasteelt en vlasbewerking. Het Vlas. 17 en 15 Mei en 2 Juni 1940.
19. idem Kort overzicht van de Ned. vlasteelt- en industrie. Getypt verslag 1940. 4 pag.
20. idem De toekomst van onze vlasteelt en industrie. Ned. Landbouweekblad. 22 Mrt 1940.
21. idem Vlasteelt- en bewerking in Nederland. Meded.no.20. Dir.v.d.Landb. Ldb.Vrl.D.
22. idem Vraagstukken van deze tijd. Rondom de jaarwisseling. De Vlasbode. 3-17 Jan. 1942.
23. idem Vlasrepelen als winterwerk. De Boerderij. 11 Nov. 1942.
24. idem De wordingsgeschiedenis der vlasserscholen. Landbouwvoorlichtingsdienst. Mededeling no. 44. 1944.
25. idem Vijf jaar vlasonderwijs. De Vlasbode 20 Juni 1944.
26. KEUZENAAR, J.A. Kunstmatige vlasbereiding. Antwoord op een prijsvraag der Holl. My. van Landbouw. 1872.

27. KIMMERER, W.G.M. Afzetmogelijkheden. 't Vlascongres te Rosendaal. De Vlasbode 3 Juli 1948.
28. KLEYBURG, P.L. Een halve eeuw vlasserij (1890 - 1940). Brochure van de arbeidsinspectie.
29. LANGEN, Ir. L.H. de Mogelijkheden voor de uitbreiding der vlasnijverheid in de provincies Groningen en Drente.
30. LANGENHORST, A.E. en MARTINET, R. Vlasteelt en vlasindustrie in Zeeuws-Vlaanderen. Ver tot verbetering der vlasteelt en vlasindustrie in Zeeuws-Vlaanderen. 1945.
31. MATERS, Ir. C. Vlasnijverheid. Centraal Instituut voor industrialisatie de Haag. 1945.
32. MOORTELE, J. v.d. Vlas in de na-oorlogse textieleconomie. De Vlasbode. 3 Febr. 1947.
33. NES, A.R. van 't Leven en werken van de vlasindustrie. 1862 - 1937. Het Vlas. 1 Juni 1937, blz. 193.
34. PALTHE, W. Is lonende vlasteelt in de streken die tot nu toe geen vlas verbouwen, mogelijk? R.K. Boeren- en Tuinderstand. no. 19. Jrg. 1940 - 1941.
35. PUTTE, A. v.d. Is het bestaan van de kleinvlasserij in de toekomst bedreigd? De Vlasbode, 23 April 1947.
36. RAPPORT - 1939 Rapport van het gemeentebestuur van Standdaarbuiten over de betekenis van vlas voor werkverruimingsmogelijkheid.
37. ROOVAART, v.d. De Tolunie tussen België en Nederland en de Vlasindustrie. De Vlasbode. 24 Dec. 1946.
38. idem Waar is de Nederlandse Vlasindustrie gevestigd? De Vlasbode. 23 September 1947.
39. idem De financiering van de vlasindustrie in de toekomst. De Vlasbode. 21 Januari 1948.
40. idem De kostprijs van ons vlaslint. De Vlasbode. 28 Februari 1948.

- 41 SCHNEIDER, H. Die Flachs - Krise Westeuropa's. Mitteilungen des Forschungs Instituts Sorau des Verbondes Deutscher Leinen-Industrieller. 2e Jrg. 1920 no. 9.
42. SICKESZ, Mr. J. Ene landbouwindustrie in nood. De Economist. December 1893.
43. SNEEP, P.M. De Coöperatieve Vlasfabriek."Dinteloord" G.A. 1946.
Gedenkboek 1920 - 1945.
44. STEENKISTE, C. van De inkrimpende wereldvlasnijverheid tegenover haar hoofdmededingster de katoenindustrie.
Het Vlas. 21 November 1939. blz. 840.
45. W. Enkele cijfers over de vlasbedrijven.
De Vlasbode. 13 Februari 1943.
46. WIJFFELS, S Vlasindustrie in de drie Noordelijke provincies.
Fries Landbouwblad. 28 November 1947.